

Johan Bos

‘De geschiedenis is vastgelegd in boeken, niet in musea’

Van planvorming tot realisatie.
Het Nederlands Museum voor Geschiedenis in het Rijksmuseum,
1922-1939*

Inleiding

In de jaren twintig en dertig van deze eeuw onderging het Rijksmuseum tijdens het directoraat van F. Schmidt-Degener een ware metamorfose die een eind moest maken aan het stoffige imago van de wel als *Rijksopslagplaats* getypeerde instelling. Deze negatieve beeldvorming had vooral te maken met het voor velen onoverzichtelijke conglomeraat van verzamelingen dat in het gebouw gehuisvest was – het Rijksmuseum van Schilderijen, het Nederlands Museum voor Geschiedenis en Kunst, en het Rijksprentenkabinet – en met de enorme hoeveelheid schilderijen en objecten die in de overvolle en overdadig gedecoreerde museumruimten was tentoongesteld. De situatie in het Rijksmuseum was daarmee zeker niet uniek, maar eerder een symptoom van de structurele verstarring die kenmerkend was voor het gehele Nederlandse museumbestel in die tijd. Vooral in het tweede decennium van deze eeuw werd in tal van maatschappelijke geledingen de inrichting en het functioneren van de Nederlandse musea ter discussie gesteld en onderzocht hoe daarin verbetering was aan te brengen. Het tot maatschappelijk debat uitgegroeide museumvraagstuk was voor de regering aanleiding om in 1919 over te gaan tot het instellen van de *Rijkscommissie van advies inzake de reorganisatie van het Museumwezen hier te lande*, die tot opdracht kreeg om voorstellen te doen voor de modernisering van het museumbestel.

Als gevolg van een van de belangrijkste aanbevelingen van deze commissie kwam in het Rijksmuseum een scheiding tot stand tussen de verzamelingen van geschiedenis en kunst, die grotendeels tot in de huidige tijd gehandhaafd is gebleven. In 1927 werd, als onderdeel van de reorganisatieplannen, het Nederlands Museum voor Geschiedenis en Kunst formeel opgesplitst in het Rijksmuseum voor Kunstnijverheid en Beeldhouwkunst en het Nederlands Museum voor Geschiedenis. In het hierna volgende staat de vorming van dit historisch museum centraal. De inrichting van het Nederlands Museum voor Geschiedenis is door allerlei oorzaken pas na grote vertragingen tot stand gekomen. In 1931 werd in de zalen rondom de oostelijke binnenplaats de afdeling *Geschiedenis ter zee* voor publiek opengesteld, pas in 1937 gevolgd door de op de oostelijke binnenplaats gehuisveste afdeling *Geschiedenis te land*. De indeling van het Nederlandse verleden in een geschiedenis ter zee en te land hing, zoals we hierna nog zullen zien, direct samen met de intentie tot verregaande samenwerking tussen het Rijksmuseum en de tevens in Amsterdam gevestigde Vereniging Nederlands Historisch Scheepvaartmuseum. We zullen hier nader ingaan op de uitgangspunten, doelstellingen en inhoudelijke plannen die aan de inrichting van het Nederlands Museum voor Geschiedenis ten grondslag lagen, de rol die Schmidt-Degener heeft gespeeld bij de totstandkoming ervan, de

Afb. 1. F. Schmidt-Degener, hoofddirecteur van het Rijksmuseum en directeur van het Rijksmuseum van Schilderijen (1922-1941), in het jaar van zijn aantreden op de trap in de Druckeruitbouw.

mate waarin de beschikbare ruimten van invloed waren op de inrichting, en de wijze waarop de nieuwe opstelling zich verhiel tot de destijds heersende opvattingen in de historische en museale wereld.

F. Schmidt-Degener (1881-1941) en de Grote Commissie

Toen in de zomer van 1920 de naderende pensionering en de opvolging van Jhr. B.W.F. van Riemsdijk, hoofddirecteur van het Rijksmuseum en directeur van het Rijksmuseum van Schilderijen, aan de orde kwam, gold de jonge en ambitieuze Frederik Schmidt-Degener van meet af aan als een

van de belangrijkste kandidaten die in aanmerking kwam voor de vervulling van deze functies.¹ Als rijzende ster aan het firmament van de Nederlandse museumwereld had hij inmiddels een behoorlijke reputatie opgebouwd met de herinrichting van het Rotterdamse Museum Boymans, waar hij in 1908 P. Haverkorn van Rijsewijk als directeur was opgevolgd. Het aantal geëxposeerde schilderijen werd niet alleen drastisch beperkt maar ook volgens andere ordeningsprincipes opgehangen. De ingreep van de twee generaties jongere Schmidt-Degener moest het door Haverkorn van Rijsewijk opgebouwde zo snel mogelijk doen vergeten.² In de jaren daarop zou Schmidt-Degener uitgroeien tot een van de belangrijkste exponenten van de esthetische kunstopvatting en tot een van de leidende personen van de groep Nederlandse museumhervormers die de schoonheidsbeleving van kunstwerken en objecten primair stelde.

In de *Rijkscommissie van advies inzake de reorganisatie van het Museumwezen hier te lande* was Schmidt-Degener niet alleen een prominent lid, maar gold hij tevens als een van de drijvende krachten achter dit ook wel kortweg als *Grote Commissie* aangeduide advieslichaam. Het 22 leden tellende gezelschap bestond hoofdzakelijk uit personen die op dat moment belangrijke posities in de Nederlandse museumwereld innamen of ingenomen hadden, daaronder ook het merendeel van de leden van de commissie van de Nederlandse Oudheidkundige Bond, die zich al sinds 1911 met de landelijke museumproblematiek had beziggehouden en in 1918 haar bevindingen in een brochure had gepubliceerd.³ Hierin had de Bond ten aanzien van het Rijksmuseum aangedrongen op een volstreekte scheiding tussen de verzamelingen van kunst en geschiedenis. Daaruit zouden een afzonderlijk kunstmuseum en een historisch museum geformeerd moeten worden.⁴ De door de regering ingestelde rijkscommissie kreeg bij haar installatie in 1919 tot taak te onderzoeken wat er ontbrak aan de organisatie van het Nederlandse museumbestel en welke verbeteringen nodig waren ten aanzien van *het samenstel, de werking, inrichting en leiding der Musea van Geschiedenis en Kunst,*

voornamelijk der Rijksmusea [en] de onderlinge verhoudingen dier instellingen.⁵ Een ander essentieel onderdeel van haar opdracht was te onderzoeken hoe de onder het Rijk ressorterende (kunst)musea ingezet konden worden bij de door de regering beoogde culturele en esthetische verheffing van het Nederlandse volk.⁶

Voorzitter van de rijkscommissie was M.I. Duparc, chef van de afdeling Kunsten en Wetenschappen van het in 1918 opgerichte ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, terwijl het ondervoorzitterschap was opgedragen aan Schmidt-Degener. De laatste had veel invloed, niet alleen vanwege zijn overredingskracht en zijn positie als ondervoorzitter, maar ook als lid van het *Bureau* (het dagelijks bestuur van de rijkscommissie), als lid van diverse subcommissies en als een van de drie eindredacteuren van het museumrapport dat in de zomer van 1921 zou verschijnen. De eindconclusies van de rijkscommissie, resultaat van de van maart 1919 tot medio mei 1921 gehouden 35 plenaire vergaderingen, droegen duidelijk zijn stempel; op bepaalde plaatsen waren zijn voorstellen vrijwel ongewijzigd overgenomen.⁷ De opzet van het Nederlands Museum voor Geschiedenis, zoals dat vanaf 1931 vorm zou krijgen, was voor een belangrijk deel afkomstig uit de koker van Schmidt-Degener.⁸ Het belangrijkste thema dat tijdens de bijeenkomsten van de *Grote Commissie* werd behandeld, was de oprichting van een *Algemeen Kunstmuseum*, een thema dat nauw samenhang met de samenstelling van dit adviescollege – het merendeel van de leden had een kunsthistorische achtergrond – en de preoccupatie met het esthetisch genot van kunst.⁹ De rijkscommissie ging uit van de opvatting dat het museumbestel een *levend organisch geheel* vormde, waarin veel duidelijker dan tot dan toe het geval was geweest de plaats en het karakter van ieder afzonderlijk museum bepaald zou moeten worden. Om een einde te maken aan de chaotische toestand waarin veel van de *meestal op toevallige of willekeurige wijze gegroeide openbare verzamelingen* verkeerden, stelde men voor om een scheiding aan te brengen in de verzamelingen.¹⁰ Als schoolvoorbeeld van de

onbevredigende situatie die in het gehele museumbestel in meer of mindere mate heerste, verwees de commissie naar het Nederlands Museum voor Geschiedenis en Kunst en het Rijksmuseum van Schilderijen. Dat laatste werd bekritiseerd omdat ook daar de bezoeker werd overvallen door verwarring en vermoeienis wanneer zijn aandacht *nu eens voor een werk van kunstwaarde, dan weer voor een stuk van in hoofdzaak kunsthistorische betekenis, dan weer voor een afbeelding van speciaal historisch belang* werd opgeëist. De rijkscommissie koos voor duidelijkheid.

In de rijksverzamelingen moest een scheiding tot stand komen tussen voorwerpen die getoond werden omwille van hun schoonheid en voorwerpen welke speciaal van historische draagkracht waren. Na deze eerste indeling zou vervolgens een meer verfijnde schifting gemaakt worden die zou resulteren in een driedeling van de museale objecten: *voorwerpen van uitstekende kunstwaarde, van kunsthistorische betekenis en van historisch belang*, met de toevoeging dat deze drie strikt van elkaar gescheiden dienden te worden.¹¹ Afgezien van de vraag of zo'n driedeling in de praktijk wel wenselijk en uitvoerbaar was, kwam daarmee een eind aan de heterogeniteit van de museumpresentaties. In Amsterdam zouden de beste kunstwerken een plaats krijgen in een aan het Rijksmuseum nieuw te bouwen *Algemeen Kunstmuseum*. De in het bestaande gebouw vrij te komen ruimten werden bestemd worden voor een kunsthistorische afdeling op het gebied van de schilderkunst en kunstnijverheid, het Rijksprentenkabinet en voor de hoofdafdeling van het *Nederlandsch Historisch museum*.

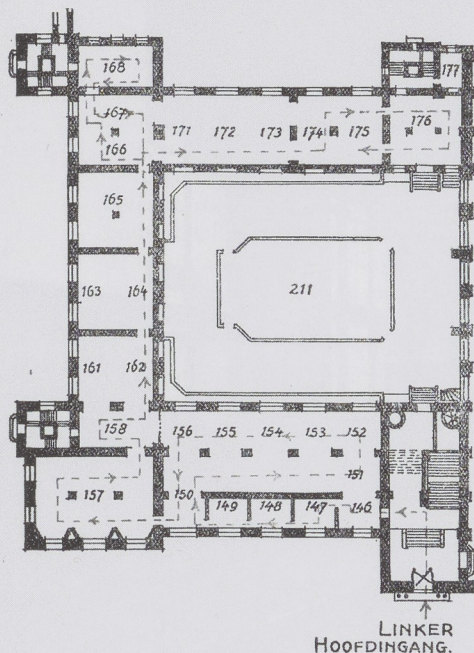
Plannen voor de opzet van een Nationaal Historisch Museum

Toen in de zomer van 1919 de opzet van het ook wel als *Nationaal* of *Centraal* aangeduide Historisch Museum in de *Grote Commissie* uitgebreid aan de orde kwam, leidde dat tot een felle richtingenstrijd. De controverse binnen de gelederen van het adviescollege ontstond als gevolg van de verschillende opvattingen over wat een museum over de Nederlandse geschiedenis zou moeten omvatten.¹² Het ene kamp bestond uit S. Muller Fz.¹³,

Afb. 2. Plattegrond van de oostelijke benedenvleugel met de op 24 oktober 1931 geopende afdeling Geschiedenis ter zee. Op de binnenplaats zou later de afdeling Geschiedenis te land worden ingericht.

PLATTEGROND VAN DE AFDEELING GESCHIEDENIS TER ZEE

- 146 Ingang.
 147 Begin van den 80-jarigen oorlog (1568-1648) — Slagen op het Haarlemmermeer en de Zuiderzee (1573).
 148 Eerste reizen naar Indië.
 149 Slag bij Gibraltar (1607).
 150 Verovering der Zilvervloet (1628) — Slag op het Slaak (1631) — Doorgang naar de Zaal der Oost-Indische Compagnie.
 151—156 Zaal der Oost-Indische Compagnie.
 151 Verrassing van Goa (1639).
 152 en 153 Vitrines met de relikven van de overwintering op Nova Zembla (1596/97)
 154, 155 en 156 Vitrines met Chine de Commande, Kaarten en Reisbeschrijvingen.
 157 Einde van den 80-jarigen Oorlog — Vrede van Munster (1648) — Eerste Engelsche Oorlog (1652-1654) — Tusschenkomst der Republiek ten behoeve van Denemarken in den oorlog tegen Zweden — Slag in de Sont (1658).
 158 Scheepslantaarns der „Zeven Provinciën“ — Fragment van den spiegel van het Engelsche admiraalsschip de „Royal Charles“ — Herinneringen aan Admiraal De Ruyter — Eerste Episoden uit den Tweeden Engelschen Oorlog (1665-1667).
 161 en 162 Vierdaagsche Zeeslag — Tocht naar Chatham — Einde van den Tweeden Engelschen Oorlog — Vrede van Breda (1667).
 163 en 164 Derde Engelsche Oorlog (1672-1674) — Actie's tegen de Algerijnsche zeerovers — Spaansche Successie-Oorlog (1702-1713).
 165 Noordsche en West-Indische Compagnieën — Kaapkolonie — Bezoek van Czaar Peter den Groot (1697/98) — Doortocht van Karel II (1660).
 166 en 167 Hollandsche havens — Schepen en scheepsbedrijf.
 168 Kaartenkamer.
 171—175 Modellenzaal — Vierde Engelsche Oorlog (1680-1684) — Vloot en Koloniën tijdens de Bataafsche Republiek, het Fransche bestuur en het Koninkrijk der Nederlanden.
 176 Opstand der Belgen (1830/31) — Reliefplan van Hellevoetsluis — 19e Eeuwsche scheepsmodellen — Actie tegen Japan 1863/64).
 211 Binnenplaats met opstelling der Geschiedenis te Land (voorloopig gesloten).

rijksarchivaris in de provincie Utrecht en oud-directeur van het Stedelijk Museum te Utrecht, en C. Hofstede de Groot, hoogleraar kunstgeschiedenis te Leiden. Aan de andere zijde stonden Schmidt-Degener en H.E. van Gelder, gemeentearchivaris van Den Haag en directeur van het Haags Gemeentemuseum.¹⁴ Tussen deze beide kampen in stonden J. Veth, dichter-schilder en hoogleraar kunstgeschiedenis en esthetica aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam, en J.H. Holwerda, directeur van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. Muller en Hofstede de Groot wilden een op wetenschappelijke grondslagen gebaseerd museum dat moest streven naar *grootte volledigheid en onpartijdigheid* in het verzamelen van al datgene wat op historisch gebied *merkwaardig* was.¹⁵ Wat men beoogde was een museum waar het Nederlandse verleden in al zijn facetten op een afstandelijke wijze

zou worden verklaard. Het ging dus niet om het opwekken van bewondering of nationale gevoelens maar om *begrip, bij voorkeur koel begrip*.¹⁶ Die gedachten kwamen in hoge mate overeen met de stellingen die onder meer door Muller en Hofstede de Groot destijds als lid van de commissie van de Oudheidkundige Bond al waren geformuleerd over het historisch museum. In tegenstelling tot wat men uit het bovenstaande zou mogen afleiden, zou in dat historisch museum echter geen plaats zijn voor die uitingen die betrekking hadden op het *kunstzinnig leven*; die zouden namelijk in het kunstmuseum worden opgenomen. Hoe groots opgezet men zich dit historisch museum voorstelde, blijkt wel uit de omschrijving dat het een overzicht van de gehele Nederlandse beschaving en de geschiedenis moest geven. Alles moest worden geconcentreerd in één gebouw, afzonderlijke musea voor bijvoorbeeld de maritieme geschiedenis

Afb. 3. De opstelling van herinneringen aan de ontdekkingsreizen en de VOC in de afdeling Geschiedenis ter zee (zalen 151-156), waar ondermeer de relieken van de overwintering op Nova Zembla waren te zien.

zouden afbreuk doen aan het grote doel dat men met het historisch museum beoogde, namelijk dat het *een volledig beeld van onze zeer eigenaardige beschaving en van onze roemrijke geschiedenis* moest geven.¹⁷ Deze opzet voor één allesomvattend historisch museum werd niet door een meerderheid in de *Grote Commissie* gesteund. Daarom werd al in een vroeg stadium besloten om de historische verzamelingen niet in één gebouw te centraliseren, maar te verdelen over drie lokaties. Bovendien zou gebruik moeten worden gemaakt van datgene wat door openbaar of particulier initiatief al voorhanden was, waarmee men de rol van een aantal bestaande gespecialiseerde historische musea binnen het algehele museumbestel sanctioneerde.¹⁸ In de in Amsterdam te vestigen hoofdafdeling van het historisch

museum zouden naast historische schilderijen en een uitgebreide portretverzameling, talrijke herinneringen uit de Nederlandse beschavings- en zedengeschiedenis worden getoond die daar, zo meende men, veel beter tot hun recht zouden komen dan tot dan toe het geval was geweest. De twee andere hoofdafdelingen zouden elders te vinden zijn: *de voor- en vroeghistorische moet te Leiden blijven, daar zij het verband niet missen kan met de archeologische verzameling. De even belangrijke afdeling der meer eigenlijke volkskunde, in het bijzonder die van het platteland, is ontworpen in nauwen samenhang met het Arnhemse Openluchtmuseum.*¹⁹ Dat laatste museum was nog maar kort daarvoor op particulier initiatief tot stand gekomen en in 1918 voor publiek geopend. De kunsthistorisch geschoolde Schmidt-

Degener presenteerde zijn opvattingen over wat een historisch museum zou moeten omvatten in de zomer van 1919 in de *Grote Commissie*. Als vertegenwoordiger van de esthetische richting was het voor hem van het allergrootste belang dat een dergelijk museum volgens artistieke inzichten zou worden ingericht en dat het onbelangrijk werd gescheiden van datgene *wat waarlijk beteekenis* had.²⁰ Zijn opzet was geënt op de politiek-militaire geschiedenis en was, gezien de toenmalige ontwikkelingen in de geschiedbeoefening waar juist de aandacht voor de sociale en economische aspecten van het verleden langzaam terrein won, niet bepaald vernieuwend te noemen.²¹ Centraal bij Schmidt-Degener stond de rol die Nederland in de geschiedenis had gespeeld, wat het Nederlandse volk als natie had betekend: het wezen van het op te richten museum was dan ook nationaal. De natievorming, waarvan de wortels volgens Schmidt-Degener in de Bourgondische tijd lagen, was met andere woorden de sleutel tot het Nederlandse verleden.²²

De presentatie van dat verleden zou vorm krijgen door een aparte afdeling voor de geschiedenis ter zee en een voor de geschiedenis te land. Deze tweedeling was vooral gekozen in verband met de besprekingen over een mogelijke samenvoeging van de historische verzamelingen van het Rijksmuseum en het Nederlands Historisch Scheepvaartmuseum.²³ Los daarvan was het idee van een afzonderlijke presentatie van de geschiedenis ter zee niet zo vreemd daar de maritieme geschiedenis een belangrijke plaats had ingenomen in het vaderlandse verleden en Nederland nog steeds over een uitgebreid koloniaal rijk regeerde.

Het *programma-Schmidt-Degener/Van Gelder* was met zijn preoccupatie met het nationale verleden vooral gericht op de vaderlands gestemde Nederlander. Het verzamelbeleid zou in deze opzet voornamelijk betrekking hebben op objecten *waardoor het gros onzer landgenooten in dit museum een grootsche evocatie van ons verleden zou vinden*.²⁴ Het programma was niet primair gebaseerd op historisch-wetenschappelijke grondslagen maar ging meer uit van museologische uit-

gangspunten, in de zin dat het, in tegenstelling tot de opzet van Muller c.s, bij de inrichting van het historisch museum duidelijke scheidingen en zwaartepunten wilde aanbrengen en dus vooral niet alles wilde tonen wat maar enigszins *merkwaardig* was.²⁵

Binnen de afdelingen zee- en landgeschiedenis zouden in twee evenwijdig lopende series de politieke geschiedenis en de '(hogere) beschavingsgeschiedenis' worden ondergebracht.²⁶ De nationale beschavingsgeschiedenis kreeg in Schmidt-Degeners opzet de rol toebedeeld om de evocatie van het grootste verleden reliëf en betekenis te geven. De bezoeker moest voelen: *dat er een eigen beschaving viel te verdedigen, een beschaving, die recht had zich te ontwikkelen en die bewezen heeft ook voor Europa van waarde te zijn geweest*.²⁷ Het Openluchtmuseum in Arnhem kreeg bij het schiften van de verzamelingen een belangrijke rol toegedicht, als eindbestemming voor de *lagere beschavingsgeschiedenis*. Schmidt-Degener verbande daarmee de objecten van de categorie *zedes en gewoontes* van het platteland, die voor een belangrijk deel al in de depots van het Nederlands Museum waren beland, uit het Rijksmuseum.²⁸ *Wat we als achtergrond willen zien voor onze politieke geschiedenis, zijn niet typige drachten of oubollige zeden en gewoonten, maar onze hoogere geestescultuur (...), we willen onze beteekenis op Rechtsgebied, Staatsmanskunst, Theologie, Geneeskunde, Letteren, Muziek en Boekdrukkunst en Handel zoo veel mogelijk releveeren*, aldus Schmidt-Degener.²⁹

Muller verklaarde dat hij zich bij dergelijke in zijn ogen geheel verouderde opvattingen niet kon neerleggen en in het gezelschap van de rijkscommissie, waar de kunstliefhebbers zo de overhand hadden, maar moeilijk kon discussiëren over het begrip geschiedenis dat de grondslag moest vormen voor het historisch museum.³⁰ Meer dan eens had hij verklaard dat het historisch museum moest aanhaken bij de ontwikkelingen in de geschiedschrijving daar *de zuiver politieke geschiedenis bij de historici al lang heeft uitgediend* en het om die reden verwerpt *was om thans voor deze antieke geschiedbeschouwing een monument te stichten*.³¹ Hij vroeg zich af hoe

het toch mogelijk was dat Schmidt-Degener, wiens opvattingen door het merendeel van de commissieleden zonder protest waren aangehoord, niet inzag dat hij het recht niet had om op het terrein van de vaderlandse geschiedenis met hetzelfde gezag te spreken dat hij onbetwistbaar had op kunstgebied.³² Ondanks zijn pleidooi om de geschiedenis vanuit een bredere thematiek te verklaren, bleef Muller met zijn invulling van het historisch museum binnen de gelederen van de *Grote Commissie* een minderheidsopvatting vertegenwoordigen en werd uiteindelijk het pleit in het voordeel van de esthetische richting beslecht.

Plannen tot 'samensmelting' van maritiem-historische verzamelingen

De in het historisch museum te realiseren indeling van de geschiedenis ter zee en te land hield rechtstreeks verband met de besprekingen tussen de rijkscommissie en het bestuur van de *Vereeniging Nederlandsch Historisch Scheepvaartmuseum*. Om die reden waren in de rijkscommissie twee vertegenwoordigers van het Scheepvaartmuseum opgenomen: C.G. 't Hooft, directeur, en A.W.M. Mensing, waarnemend conservator van de collecties van die vereniging.³³ Het Scheepvaartmuseum was voortgekomen uit de in 1913 door het Amsterdamse bedrijfsleven aan de noordelijke IJ-oever georganiseerde manifestatie *Eerste Nederlandsche Tentoonstelling op Scheepvaartgebied* (ENTOS).³⁴ Toen de als onderdeel van dit evenement opgenomen maritiem-historische afdeling grote publieke belangstelling bleek te trekken, ontstond bij het tentoonstellingscomité het plan om het bijeengebrachte materiaal in een permanent scheepvaartmuseum onder te brengen.³⁵ Na enige jaren resulteerde dit streven in 1916 in de oprichting van de *Vereeniging Nederlandsch Historisch Scheepvaartmuseum*. Van overheidswege werd dit initiatief ondersteund toen de regering bij monde van de minister van Binnenlandse Zaken, P.W.A. Cort van der Linden, verklaarde: *in beginsel ertoe te willen medewerken, om t.z.t. voorwerpen op Historisch Scheepvaartkundig Gebied te doen overbrengen van de diverse Rijksmusea*.³⁶ De Vereni-

ging hoopte aanvankelijk in samenwerking met het Rijk en de gemeente Amsterdam een nationaal scheepvaartmuseum op te kunnen richten. De kosten van het in het Uitbreidingsplan-Zuid te verrijzen museumgebouw zouden met bijdragen van het Amsterdamse bedrijfsleven moeten worden gedekt. Van deze ambitieuze en verstrekkende plannen kwam door de verslechterende economische omstandigheden niets terecht.³⁷ De beraadslagingen tussen de uit de rijkscommissie samengestelde subcommissie voor het historisch museum en het bestuur van het Scheepvaartmuseum verliepen uitermate moeizaam. Alhoewel een meerderheid van de leden van de *Grote Commissie* waardering en sympathie had voor het Amsterdamse initiatief, zou er, indien men de principiële bereidverklaring van de regering van 1916 ook maar in zeer geringe mate vorm zou geven, van het begin af aan sprake zijn van een splitsing in een afdeling geschiedenis ter zee en een afdeling geschiedenis te land.³⁸ Na aanvankelijke bezwaren – een dergelijke splitsing bracht grote bezwaren met zich mee en zou de inrichting van het historisch museum ernstig kunnen bemoeilijken – en de wetenschap dat de oprichting van het Scheepvaartmuseum niet meer was terug te draaien, bleek uiteindelijk een meerderheid van de commissieleden bereid een *offer* te brengen. *Als erkenning van de belangrijke uitkomsten, die door het particulier initiatief reeds waren verkregen*, koos men voor de praktische oplossing die Schmidt-Degener in de zomer van 1919 had bepleit: de tweedeling van het verleden in een geschiedenis ter zee en te land.³⁹ Als belangrijke eis gold wel dat beide afdelingen binnen een uit twee gedeelten bestaand gebouw, of in twee inwendig samenhangende gebouwen zouden worden gehuisvest. Als onderkomen werd onder meer gedacht aan het Rijksmuseum, waar na het verhuizen van de topstukken naar het *Algemeen Kunstmuseum* ruimte voor een maritiem-historische presentatie zou ontstaan.

Afb. 4. V.l.n.r. J. Huizinga, minister J.R. Slotemaker de Bruïne van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, en F. Schmidt-Degener bij de officiële opening van het Nederlands Museum voor Geschiedenis op 22 mei 1937.

J. Huizinga en het debat over het historisch museum

In de historisch-academische wereld werd de discussie over het historisch museum op de voet gevolgd door de Leidse hoogleraar algemene geschiedenis Huizinga. In 1920 reageerde Huizinga op het museumdebat met zijn in *De Gids* gepubliceerde artikel *Het Historisch Museum*. In dit later veelvuldig aangehaalde stuk verzette hij zich tegen de absolute scheiding tussen kunst en geschiedenis (wetenschap) zoals de leden van de Bond dat eerder hadden bepleit.⁴⁰ Hij bestempelde een dergelijke scheiding als arbitrair en onuitvoerbaar en hij verzette zich tegen het gedegradeerde karakter dat het historisch museum zou krijgen nadat alle kunst daaruit was afgescheiden.

Huizinga zette zich in zijn artikel tegelijkertijd af tegen de kunstkenner en verzamelaar F. Lugt, die kort na het verschijnen van de Bondsbrochures in een vlugschrift eveneens de scheiding tussen kunst en geschiedenis had

verworpen.⁴¹ Volgens Lugt zou het historisch museum na de afscheiding van *de rijkst vloeiende bronnen* louter bestaan uit historische objecten zonder kunstwaarde en replica's. Alleen de historicus zou er met zijn uitgebreide kennis nog in slagen het verleden in zijn gedachten op te roepen en de dorheid van dit ontzielde museum kunnen vergeten: (...) *maar elk ander zal er den innerlijken band met het verleden vergeefs zoeken, omdat de inrichters meenen dat men de vonk van het eeuwig onverklaarde der kunstwerken hier kon missen.*⁴² Huizinga meende echter dat de door Lugt bepleite cultuur-historische inrichting, een gemengde opstelling van objecten uit de verzamelingen van schilderkunst, beeldhouwkunst, kunstnijverheid en geschiedenis, geen alternatief bood. In een dergelijke opstelling zouden alleen historische objecten met een hoge kwaliteit worden opgenomen, als sfeeroproepende achtergrond voor de kunst.⁴³ Lugts verontwaardiging was, zo vervolgde hij, niet zozeer ingegeven door de liefde voor

de geschiedenis, alswel door esthetische motieven. In Lugts kunsttempel zou de historie slechts vertegenwoordigd zijn met objecten die voldeden aan esthetische criteria of die als illustratie konden dienen voor de heldendaden uit het nationale verleden. *Het zou een amalgaam worden van kunstmuseum en nationale 'Ruhmeshalle', even veel te luidruchtig voor de kunst als te eenzijdig voor de historie*, aldus Huizinga.⁴⁴

Als er uiteindelijk toch zou worden gekozen voor de opzet van een afzonderlijk historisch museum, zo vervolgde Huizinga, dan moest daar wel degelijk plaats zijn voor oudheden van kunstwaarde zoals prenten, tekeningen en schilderijen. Het ging hem daarbij niet primair om het memoreren van de roemrijke gebeurtenissen uit het verleden maar om het geven van een sfeerbeeld van het leven van alledag, zoals dat volgens hem treffend was uitgebeeld in stadsgezichten en genrestukken. Het was geenszins zijn bedoeling om bijvoorbeeld Rembrandts *Staalmeesters* of het *Gezicht op Delft* van Vermeer in te lijven daar deze stukken nu eenmaal niet gemist konden worden in het kunstmuseum. Wat Huizinga voorstond was een historisch museum waar het genieten een belangrijke plaats zou innemen.⁴⁵ De scheiding tussen kunst en geschiedenis, tussen het kunstmatige onderscheid van esthetisch genot en het studeren, was voor hem dan ook onhoudbaar omdat in beide cultuursferen sprake was van genieten. Het historisch genieten verwoordde hij met het moeilijk grijpbare begrip *historische suggestie*, waarmee hij doelde op de kwaliteit van historische objecten om bij de aanschouwer een gevoel van een direct contact met het verleden op te wekken, *een sensatie even diep als het zuiverste kunstgenot*. Voor Huizinga was het een: (...) *bijna ekstatische gewaarwording van niet meer mij zelf te wezen, van over te vloeien in de wereld buiten mij, de aanraking met het wezen der dingen, het beleven der Waarheid door de historie*.⁴⁶ Om die reden zouden in het historisch museum vooral authentieke objecten te zien moeten zijn, als voorwaarde voor het oproepen van de *historische sensatie*. Schmidt-Degener was aanvankelijk van mening geweest dat historische musea in tegenstelling

tot kunstmusea desnoods met foto's en afgietsels genoeg konden nemen. Voorwerpen in een historisch museum illustreerden naar zijn opvatting de geschiedenis, in een kunstmuseum daarentegen illustreerden deze de kunst niet, zij waren de kunst zelf: *Wordt de inhoud der kunstmusea vernietigd, dan gaat daarmee het beste van de kunst te gronde. Wordt de inhoud der geschiedenismusea vernietigd, dan blijft de geschiedenis geheel onaangetaast. De geschiedenis is vastgelegd in boeken, niet in musea*.⁴⁷

Van optimistisch gestemde theorie naar weerbarstige praktijk

In het in de zomer van 1921 gepubliceerde museumrapport was het doel en het verzamelgebied van het nog op te richten *Nationaal Historisch Museum* slechts in zeer algemene termen omschreven, wat mede bedoeld was om de tegenstellingen binnen de geleerden van het adviescollege niet verder aan te scherpen. Mede om die reden had men dan ook geen vast omlind programma willen (of kunnen) voorschrijven. Uiteindelijk bleef de ontwikkeling van het historisch museum afhankelijk van de wijze waarop de toekomstige beheerder er in zou slagen om het een van de meest aantrekkelijke en leerzame openbare verzamelingen te maken.⁴⁸ In de hoofdafdeling van het historisch museum zouden in het bijzonder die objecten getoond moeten worden die herinnerden aan toestanden, gebeurtenissen of personen op historisch gebied en die bovenal de eigenschap moesten hebben om de kennis van, en de liefde voor het verleden te bevorderen. De meerderheid van de rijkscommissie vond dat bij de keuze van de objecten strenge criteria moesten gelden, om te voorkomen dat het historisch museum door ondoordachte opneming van objecten (vooral persoonlijke relikven) zou onttaarden in een rareitenkamer of *kijkspel*.⁴⁹

Uit het rapport blijkt dat de leden van de *Grote Commissie* rekening hielden met Huizinga's kritiek. Slechts in uitzonderingsgevallen, zo lezen we daar, mocht, als het origineel niet verkregen kon worden, gebruik worden gemaakt van een reproductie.⁵⁰ Alhoewel Huizinga nog steeds niet geloofde in de

Afb. 5. De opstelling van een deel van de verzameling marinemodellen in de afdeling Geschiedenis ter zee (zalen 174-175), chronologisch gerangschikt van ca. 1700 tot 1860.

tegenstelling tussen kunst en geschiedenis, was hij op grond van praktische overwegingen bereid zich bij de scheiding van de verzamelingen neer te leggen. Aangezien het democratisch ideaal van opvoeding van het volk voor de rijkscommissie als leidend principe had gegolden en de uitvoering daarvan beter bereikt zou kunnen worden met kunstwerken dan met historische objecten, had Huizinga zich verzoend met de vorming van een afzonderlijk historisch museum. Van het museum, dat nu niet meer zoals de Bond dat had bepleit werd bedreigd door een verbod om kunstwerken op te nemen, moest vooral een suggestieve werking uitgaan; waardoor de bezoeker er naast studeren ook volop kon genieten. Bovendien moest het historisch museum, zo benadrukte Huizinga in zijn

commentaar, in belangrijke mate ook voor de niet-ingewijden toegankelijk zijn *zonder te vervallen tot een kijkspel van den nationalen roem*.⁵¹

Al met al bleef de concrete opzet van het toekomstige historisch museum in nevelen gehuld. Na het verschijnen van het rapport werden de onderhandelingen met het Scheepvaartmuseum, die nauwelijks tot concrete resultaten hadden geleid, tot nader order opgeschort. Binnen de gelederen van de *Grote Commissie* bleef een meerderheid hoopvol gestemd over de mogelijke samenwerking van de maritieme verzamelingen; het bestaan van een afzonderlijk *Historisch Scheepvaartmuseum* naast het geplande historisch museum werd in geen geval wenselijk geacht. Huizinga schreef in zijn commentaar

op het museumrapport: *Het behoeft nauwelijks gezegd, dat een Historisch Museum [in het Rijksmuseumgebouw], waar het schip en de zeevaart ontbreekt, zou zijn als een bruiloftsmaal, waar de bruidegom toevallig absent is.*⁵² De rijkscommissie adviseerde de regering, het voorstel was overigens afkomstig van Schmidt-Degener, om het Scheepvaartmuseum tot wederopzegging die historische voorwerpen in bruikleen af te staan *welke als te speciaal rakend het scheepvaarttechnisch gebied* in het historisch museum konden worden gemist.⁵³ Daartoe zou onder meer een selectie gemaakt kunnen worden uit de verzameling marinemodellen van het Nederlands Museum.⁵⁴ Bovendien zou als teken van welgezindheid ook een klein aantal historische voorwerpen, voornamelijk schilderijen die min of meer als doublures konden gelden, in aanmerking komen voor bruikleen. Volgens Schmidt-Degener zou het Scheepvaartmuseum daarmee voldoende worden ondersteund en bleef het historisch belangrijke voor het historisch museum gereserveerd.

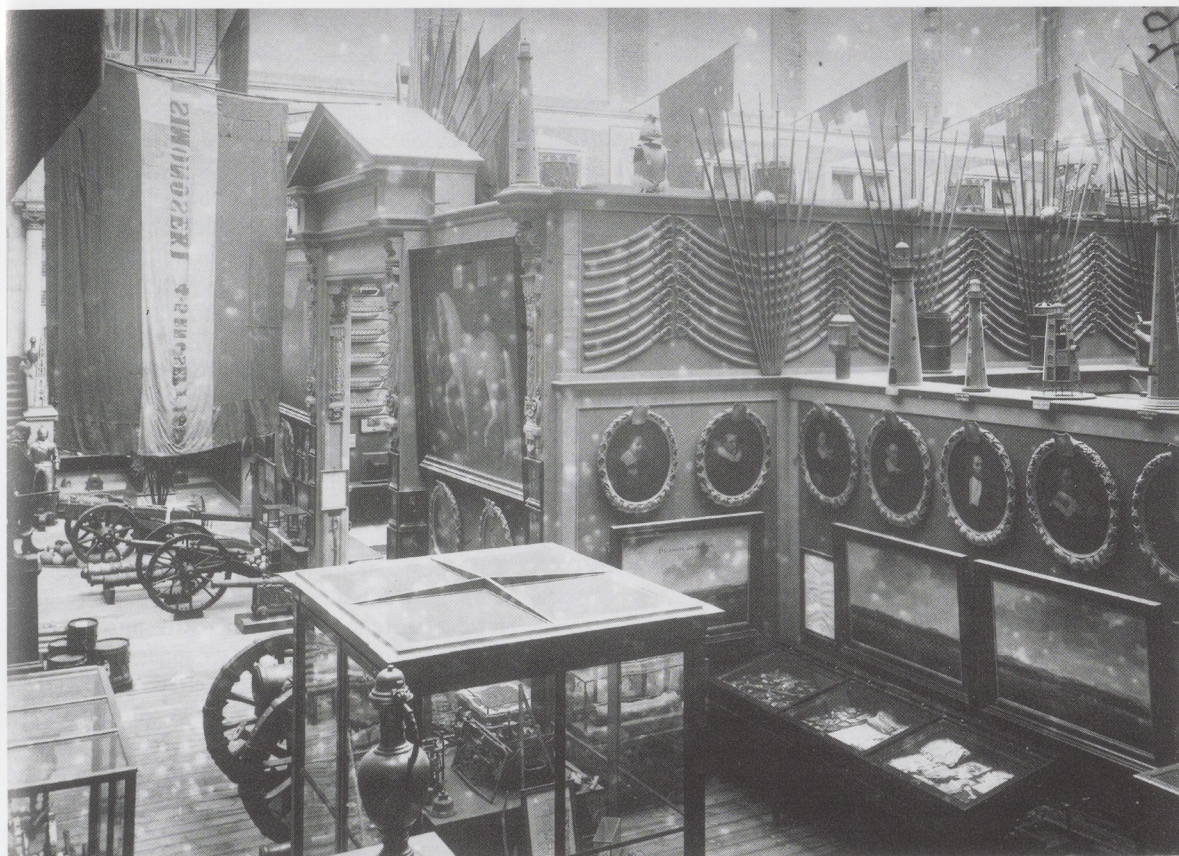
Als alternatieve optie was in het rapport nog de mogelijkheid opgenomen dat het bestuur van het Scheepvaartmuseum zich zou bepalen tot de inrichting van een historisch museum voor de scheepvaarttechniek. Dat zou dan in dezelfde verhouding tot het Rijksmuseum komen te staan als het Legermuseum in kasteel De Doorwerth, evenals het Openluchtmuseum opgericht op initiatief van de oud-militair en oudheidkundige F.A. Hofer⁵⁵, dat zich ook zou moeten beperken tot het tentoonstellen van de *zuiver technische bijzonderheden* van de geschiedenis van het leger.⁵⁶ Men kan zich afvragen of de optie voor het opzetten van een puur op de scheepvaarttechniek georiënteerd museum serieus moet worden genomen daar het Scheepvaartmuseum zich al sinds haar oprichting had gericht op het verzamelen van belangrijk historisch materiaal, dat qua belang uitsteeg boven het puur scheepvaart-technische.⁵⁷ Uiteindelijk werd de sinds 1916 door de Vereniging bijeengebrachte maritiem-historische verzameling voorlopig gehuisvest in een pand aan de Cornelis Schuytstraat, het tegenwoordige gebouw van veilinghuis Christie's. Het

werd op 22 november 1922 in het bijzijn van koningin Wilhelmina geopend. Wel bleef het Scheepvaartmuseum bereid om met het Rijksmuseum samen te werken. Die opstelling was trouwens noodzakelijk om in aanmerking te komen voor het verkrijgen van bruiklenen uit de maritiem-historische verzamelingen van het Rijk, in het bijzonder uit die van het Nederlands Museum voor Geschiedenis en Kunst.

Vreemd genoeg ontbreekt na 1921 nagenoeg ieder commentaar op het historisch museum, zowel in de academisch-historische wereld alsook in het museale werkveld; van een debat was na het verschijnen van het rapport van de rijkscommissie geen sprake meer. Een van de redenen daarvoor was dat de economische en financiële toestand in Nederland zich dermate ongunstig ontwikkelde dat bij de vaststelling van de rijksbegroting voor 1922 de door de rijkscommissie geformuleerde ambitieuze reorganisatieplannen waren gesneuveld. De bouw van een *Algemeen Kunstmuseum* werd uitgesteld tot er betere tijden zouden aanbreken en met dat besluit was ook het lot van het *Nationaal Historisch Museum* bezegeld.⁵⁸ Daarnaast werd met het overlijden van Muller in 1922 de oppositie tegen het kamp van Schmidt-Degener van een haar belangrijkste woordvoerders beroofd. Harde kritiek van Huizinga viel niet meer te verwachten daar de *Grote Commissie* hem immers op belangrijke punten tegemoet was gekomen. Bovendien was de zichzelf als buitenstaander beschouwende Huizinga, die tot dan toe een onafhankelijke koers had gevaren, akkoord gegaan met het verzoek om de in 1922 als opvolger van de *Grote Commissie* opgerichte *Rijkscommissie van Advies inzake de Musea* te presideren. Deze ook als *Kleine Commissie* aangeduide nieuwe museumraad was groten-deels samengesteld uit de oude garde die ook in de in 1921 opgeheven rijkscommissie zitting had gehad: Duparc, Schmidt-Degener, Van Gelder, Holwerda, Veth, W. Vogelsang, hoogleraar kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Utrecht, en P. Visser, souschef van de afdeling Kunsten en Wetenschappen van het ministerie van okw. Met de strategische benoeming van Huizinga, zo zou nog blijken,

Afb. 6. De historische verzameling op de oostelijke binnenplaats ten tijde van het Nederlands Museum voor Geschiedenis en Kunst. De opstelling bleef tot 1930 grotendeels gehandhaafd, daarna werd het in verband met de funderings- en verbouwingswerkzaamheden ontruimd.

werd de potentiële onvrede over de concrete invulling van het historisch museum in belangrijke mate gepacificeerd.⁵⁹ De verminderde belangstelling voor het historisch museum had ook te maken met niet door het Rijk gestuurde ontwikkelingen binnen het Nederlandse museumwezen. Juist in deze periode waren op particulier initiatief allerlei musea gesticht die complementair waren – of dat nog zouden worden – aan het historisch museum. In een tijd waarin de cultuursector te maken kreeg met forse bezuinigingen en de plannen voor een nieuw kunstmuseum in de ijskast kwamen te liggen, was de behoefte aan een groots opgezet *Nationaal Historisch Museum* navenant afgenomen. Bovendien had de *Grote Commissie* naast de opsplitsing van het historisch museum over drie locaties, ook al aan een verdere decen-

tralisatie van de historische verzamelingen gedacht. Het ging daarbij om die historische voorwerpen die waren ondergebracht in de zogeheten studieverzamelingen.⁶⁰ Vanuit dezelfde grondgedachte die op het kunstgebied leidde tot een splitsing in werken van hoge kunstwaarde bedoeld voor het zuivere kunstgenot en de in een studieverzameling onder te brengen objecten van kunsthistorische waarde, was ook bij de opzet van het historisch museum dat principe als uitgangspunt genomen.

De verzameling van de Amsterdamse hoofd-afdeling zou opgesplitst moeten worden in voorwerpen die op de bezoeker een grote aantrekkingskracht moesten uitoefenen en die historische voorwerpen die moesten dienen als studieverzameling. De bezoeker die alleen het *voornaamste* wilde bezichtigen

mocht dus niet afgeleid en vermoed worden met het minder belangrijke; het historisch museum zou daarom slechts de hoofdzaken moeten tonen, aldus de opstellers van het rapport van de rijkscommissie.⁶¹ Onder leiding van de toekomstige directeur zouden de op tal van plaatsen in Nederland reeds aanwezige specialistische verzamelingen verder ontwikkeld moeten worden. Gedacht werd vooral aan het Prinsenhof in Delft (geschiedenis van het Huis van Oranje), de Gevangendoor in Den Haag (geschiedenis van de rechtspleging) en het Legermuseum in kasteel De Doorwerth (geschiedenis van het leger). Bovendien was, zoals we hebben gezien, het Arnhemse initiatief uitgegroeid tot één van de drie hoofdafdelingen van het historisch museum en had men een bijzondere plaats ingeruimd voor de in Amsterdam op particulier initiatief bijeengebrachte verzameling op het gebied van de scheepvaart.

De herinrichting van het Rijksmuseum onder Schmidt-Degener

Bij de al eerder ter sprake gekomen opvolging van Van Riemsdijk, had de Commissie van Toezicht over het Rijksmuseum voorgesteld om de door Van Riemsdijk gecombineerde functies van hoofd directeur van het Rijksmuseum en directeur van het Rijksmuseum van Schilderijen los te koppelen. Voor de laatstgenoemde functie zou een keuze gemaakt moeten worden uit de kandidaten Schmidt-Degener of Veth, terwijl men het hoofddirectoraat tijdelijk aan M. van Notten, directeur van het Nederlands Museum, wilde opdragen. Na enige jaren zou dan beslist worden of de directeur van het schilderijenmuseum geschikt zou zijn om het hoofddirectoraat over te nemen.⁶² Duparc had, conform de mening van de rijkscommissie, de opsplitsing van beide functies ontraden. Hij achtte het voor de op handen zijnde herinrichting van het Rijksmuseum van essentieel belang dat beide directoraten door één persoon werden vervuld. *In de schilderijenverzameling ligt de groote beteekenis van het Rijksmuseum. Hoe de schilderijen geplaatst zullen worden is een zaak van het eerste belang en daarop kan de Hoofddirecteur het meest invloed uitoefenen. Het zou al te*

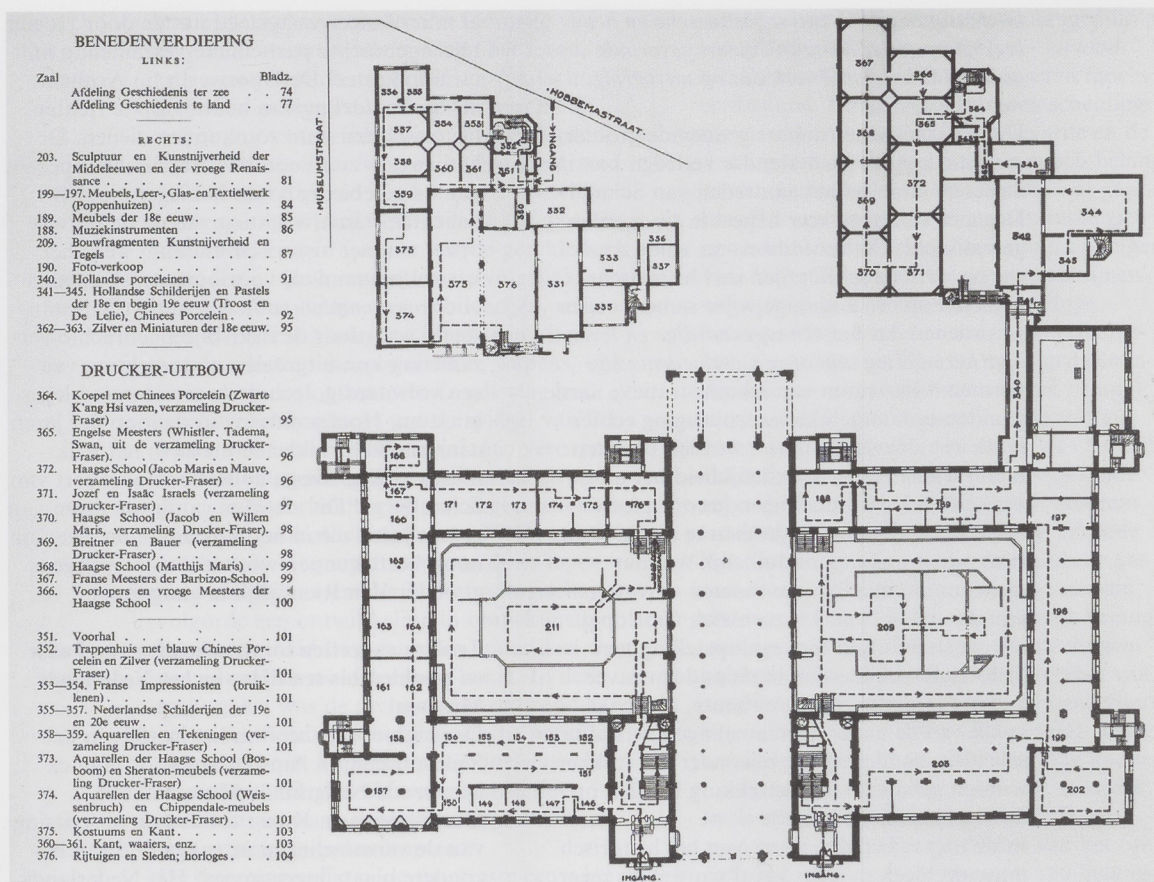
*dwaas zijn een Directeur van een minder belangrijke Afdeling aan het hoofd te stellen van het geheele museum waardoor deze hiërarchisch boven den Directeur van het Schilderijennuseum zou komen te staan.*⁶³ Bovendien is het de vraag of Schmidt-Degener het zich als directeur van het Rijksmuseum van Schilderijen – de belangrijkste verzameling in het Rijksmuseum dus – zou laten welgevalen dat hij onder Van Notten zou komen te staan.⁶⁴ De minister nam na enige aarzeling de raad van Duparc ter harte en bij Koninklijk Besluit van 9 mei 1921 werd Schmidt-Degener met ingang van 1922 benoemd in beide functies.

Het afblazen van de plannen voor een *Algemeen Kunstmuseum*, waarvan hij een van de grootste voorstanders was geweest, was voor Schmidt-Degener een enorme tegenslag. Hij moest zich nu instellen op een gewijzigde taak, namelijk de niet minder gecompliceerde interne reorganisatie van het Rijksmuseum. Met het overlijden van de schepper van het museum P.J.H. Cuypers in het jaar daarvoor, had hij de handen vrij om het gebouw naar zijn eigen inzichten in te richten zonder daarbij op de vingers te worden gekeken door de als lastig ervaren architect. Er is wel opgemerkt dat Schmidt-Degener de tact had om geregeld overleg te plegen met de architect Jos. Th.J. Cuypers, de zoon van de overleden bouwmeester van het Rijksmuseum, die sinds 1893 officieel als waarnemend architect van de Rijksgebouwen verbonden was geweest aan het Rijksmuseum.⁶⁵ Na de dood van zijn vader was Jos Cuypers in 1922 belast met het toezicht op het onderhouden van en het aanbrengen van herstellingen, wijzigingen en uitbreidingen aan de gebouwen en het park van het Rijksmuseum.⁶⁶ In zijn contact met Jos Cuypers was bij Schmidt-Degener zeker sprake van strategische overwegingen. Bij het door de afdeling Kunsten en Wetenschappen opgestelde concept van het hierboven genoemde Koninklijk Besluit, staat in potlood geschreven: *De heer Schmidt-Degener stelt er bijzonder prijs op, dat de heer Jos Cuypers althans voorloopig met de leiding belast blijft. In de eerste plaats omdat hij het museum door en door kent en in de tweede plaats om bij eventuele veranderingen het ver-*

Afb. 7. Plattegrond van het Nederlands Museum voor Geschiedenis. De Geschiedenis te land op de oostelijke binnenplaats (zaal 211) was verdeeld over negen compartimenten en het bijbehorende souterrain, de afdeling

Geschiedenis ter zee was gesitueerd in de omliggende zalen (zalen 146-176).

wijt te ontgaan, dat het werk van Dr. Cuypers niet met voldoende pieteit wordt behandeld.⁶⁷

Dat Jos Cuypers het werk van zijn vader niet heilig achtte, mag blijken uit het feit dat hij de bouwkundige wijzigingen die uit de herinrichting van het gebouw voortvloeiden soms radicaler wilde doorvoeren dan Schmidt-Degener, die volgens eigen zeggen uit pieteit voor de oude Cuypers allerlei wijzigingen naliet.⁶⁸ Per 1 januari 1924 werd Jos Cuypers officieel benoemd tot adviseur en de overige werklieden van het bureau van Cuypers in het Rijksmuseum kwamen in dienst van het Bureau Onderhoud van de juist gereorganiseerde Rijksgebouwendienst.⁶⁹

Bij de algehele reorganisatie van het Rijksmuseum kwamen alle lijnen samen bij Schmidt-Degener, die als een spin in het web

de uitvoeringswerkzaamheden dirigeerde. Het was een reorganisatie voor en door Schmidt-Degener, in die zin dat alles wat er in het museum gebeurde zo niet op zijn aanwijzing, dan toch niet anders dan met zijn goedkeuring plaatsvond. Hij stelde zich ten doel om de verzamelingen overzichtelijker en dus aantrekkelijker te maken, om het gebouw en de verzamelingen om te smeden tot een geheel.⁷⁰ In de eerste jaren na zijn aantreden bleven vanwege het chronische gebrek aan middelen de herinrichtingswerkzaamheden voor het grootste deel beperkt tot het Rijksmuseum van Schilderijen, waar Schmidt-Degener de principes toepaste die in de rijkscommissie waren uitgedacht.⁷¹ *Het scheiden van het niet-saamhorige in drieën, het esthetische belangrijke, het kunst-historisch*

*interessante en het zuiver historische en het logisch opstellen van deze nieuw gevormde groepen is het hoofdwerk dat op uitvoering wacht.*⁷²

De in het museumrapport genoemde grootse evocatie van het Nederlandse verleden kon in de eerste jaren na het aantreden van Schmidt-Degener slechts in zeer beperkte zin worden gerealiseerd. De hoofddirecteur wilde daartoe historische schilderijen met historische objecten op een zodanige wijze samenvoegen en ordenen dat het *een eigenaardige en levendige herinnering aan onze Geschiedenis* zou vormen.⁷³ Bezwaren van administratieve aard stonden een dergelijke samenvoeging echter in de weg daar eerst moest worden besloten onder wiens verantwoordelijkheid het uit de verschillende verzamelingen geconcipeerde historisch museum zou komen te staan. Bovendien was nog onduidelijk wat dat museum uiteindelijk zou moeten omvatten. Om die reden beperkte men zich voorlopig tot proefnemingen met een opstelling van historische schilderijen in de middentravee van het museum. In deze ruimte, die makkelijk van de andere verzamelingen was af te scheiden, zouden in het bijzonder die stukken worden gehangen die betrekking hadden op de geschiedenis te land.⁷⁴

In de nog te bepalen opzet van het historisch museum bleek in ieder geval nauwelijks meer plaats te zijn voor de enorme verzameling militaria van het Nederlands Museum. Het welslagen van de proef met het gehele in het Rijksmuseum aanwezige complex van historische voorwerpen, zo schreef Schmidt-Degener, was niet alleen afhankelijk van het opheffen van administratieve bezwaren, ook de stichting van een afzonderlijk legermuseum, *dat de vele in een algemeene collectie overtollige voorwerpen zou kunnen opnemen*, was een voorwaarde.⁷⁵ Schmidt-Degener was een warm voorstander van een afzonderlijk legermuseum. Twee jaar na zijn aantreden klaagde hij in de *Kleine Commissie* over het feit dat het Rijksmuseum in zijn maag zat met enorme hoeveelheden doublures van onder meer wapens, uniformen en uitrustingsstukken, die een te groot beslag op de ruimte legden en *die hij dus gaarne zou willen zien verdwijnen*.⁷⁶ In het museumrapport was

al min of meer vastgelegd dat de door Hoefer bijeengebrachte particuliere verzameling militaria in kasteel De Doorwerth bij Arnhem als onderafdeling van het nog op te richten historisch museum zou kunnen dienen. De Doorwerth zou vooral de technische aspecten van de geschiedenis van het leger moeten belichten.⁷⁷ In afwachting van de definitieve opzet van het historisch museum werd het kasteel bestemd als voorlopige opslagplaats voor *overcomplete* militaria uit het Rijksmuseum, waardoor de daar bijeengebrachte verzameling kon uitgroeien in de richting van een volwaardig, technisch georiënteerd legermuseum. Hoefer ontving in de loop der jaren aanzienlijke bruiklenen uit de in het Rijksmuseum gehuisveste collectie Snouckaert van Schauburg.⁷⁸ Dit afstoten van grote delen van een collectie die in het Rijksmuseum eigenlijk nooit heeft kunnen wortelen, was overigens al onder Van Riemsdijk in gang gezet.⁷⁹

Eerdere aanzetten tot de scheiding van kunst en geschiedenis ten tijde van het Nederlands Museum

De geschiedenis heeft in het in 1887 in het Rijksmuseum in Amsterdam voor publiek heropende Nederlands Museum voor Geschiedenis en Kunst tot aan de opsplitsing van de verzamelingen in 1927 altijd een bijzondere plaats ingenomen.⁸⁰ Het Nederlands Museum was in 1875 in Den Haag opgericht op voorstel van Jhr. mr. Victor de Stuers, chef van de afdeling Kunsten en Wetenschappen van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Al in 1883 sloot het zijn deuren nadat was besloten om de verzameling onder te brengen in het Rijksmuseum, wanneer de bouw daarvan gereed zou zijn. De uit Den Haag naar Amsterdam overgebrachte verzamelingen waren in de zomer van 1887 in verband met de nog onvoltooide inrichting nog maar gedeeltelijk voor het publiek toegankelijk.⁸¹ In het voorlopige gidsje van het Nederlands Museum lezen we dat het voornaamste doel van de stichting was geweest om te voldoen aan de behoefte van in de Nederland weer oplevende kunstnijverheid aan voorbeelden uit de bloeitijden van die tak van nijverheid. Bovendien was het museum zowel bedoeld als bewaarplaats

van historische voorwerpen afkomstig van beroemde mannen, als ook van het leven, de zeden en gewoonten van het voorgeslacht.⁸² De historische verzamelingen waren na de voltooiing van de inrichting van het Nederlands Museum hoofdzakelijk geconcentreerd op de begane grond in en rond de oostelijke binnenplaats en verdeeld over de categorieën zeewezen, krijgswezen, koloniale geschiedenis en zeden en gewoonten.⁸³ In de volgepakte zalen werden onder meer schilderijen, relieken, nationale klederdrachten⁸⁴, een uitgebreide selectie scheepsmodellen, wapens, uniformen en oorlogstrofeeën (zoals vlaggen, geschut, het fragment van de spiegel van het bij de tocht naar Chatham in 1667 veroverde Engelse vlaggeschip 'Royal Charles' en de door de Nederlanders op Atjeh geconfisqueerde Lombokschat) getoond.⁸⁵ De zalen rondom de binnenplaats waren deels ingericht als stijlkamers die in chronologische volgorde een ontwikkeling in bouwkunst en kunstnijverheid toonden. Een ander deel was gewijd aan de middeleeuwse kunst. In deze reeks zalen was de architectuur ontleend aan de verschillende bouwstijlen uit die periode, aangevuld met kopieën van middeleeuwse muurschilderingen. Deze reconstructie-architectuur was aangevuld met in vensters geplaatste glas-in-loodramen.⁸⁶ De directeuren die in de twintigste eeuw het Nederlands Museum voor Geschiedenis en Kunst beheerden, zijn nooit echte liefhebbers geweest van de historische verzameling. Vanwege hun kunsthistorische achtergrond hielden zij zich vooral bezig met de beeldhouwkunst en kunstnijverheid. Adriaan Pit, directeur van het Nederlands Museum van 1898 tot 1918, had al vroeg gepleit voor de opsplitsing van de onder hem vallende verzamelingen.⁸⁷ Zo beklagde hij zich in een in 1910 in *De Gids* verschenen artikel over de weinige middelen die voor het Nederlands Museum werden uitgetrokken. Het museum was zijns inziens door het vroegere, slecht doordachte verzamelbeleid en de geringe aankoopbudgetten hoofdzakelijk tot een kunstnijverheidsmuseum uitgegroeid.⁸⁸ Dat laatste werd door Pit niet betreurd. Uit de weinige regels die hij er aan besteedde, mogen we opmaken dat de historische verza-

meling, door Pit generaliserend aangeduid als een *afdeling militaire zaken (zee- en landmacht)*, uit het Nederlands Museum mocht verdwijnen. De aanzetten tot een scheiding tussen objecten van artistieke waarde en de stukken die uitsluitend van historisch belang waren, werden tijdens Pits directoraat gegeven. Het aankoopbeleid concentreerde zich op de kunstnijverheid.⁸⁹ Onder zijn opvolger Van Notten werd het beleid in grote lijnen voortgezet, ook wat betreft de geringe belangstelling voor de historische verzameling. Ten tijde van Van Notten werd geconstateerd dat zo langzamerhand het belangrijkste deel van de objecten uit de rubriek *zedes en gewoontes* in het depot was beland. Toen de uit de rijkscommissie aangestelde subcommissie voor het historisch museum het Nederlands Museum bezocht, erkende Van Notten het niet te betreuren als de verzameling marinemodellen uit het museum zou worden verwijderd.⁹⁰ De geringe belangstelling voor de historische verzamelingen gold niet alleen voor de onderdirecteur van het Nederlands Museum, ook de beheerders van de schilderijenverzameling waren graag bereid om de stukken die betrekking hadden op de vaderlandse geschiedenis af te stoten. In de notulen van de rijkscommissie van 1919 lezen we dat bestanddelen van het op te richten historisch museum voor een belangrijk deel afkomstig zouden zijn uit het Rijksmuseum: *De directeuren zullen ons niet ongaarne overdragen alle geschilderde portretten van beroemde personen, voor zoover die niet het werk zijn van zeldzame meesters en meesters van den eersten rang (vele vorsten van Oranje-Nassau, Oldebarnevelt en De Groot, Van Beuningen en Beverningk, tal van admiralen en geleerden), – en ook de afbeeldingen van zeeslagen en van historische plaatsen, zooals onze vestigingen op Decima en elders, en onze traankokerijen op Jan Mayen. Verder zullen wij zeker verkrijgen de modelkamer van Marine, met de relieken van Nova Zembla en den spiegel van de Royal Charles, – ook de herinneringen aan ons gewestelijk en stedelijk bestuur, met (n'en déplaise den heer Schmidt-Degener!) de folterwerktuigen inclus, – verder de antieke kamers, de dames-toiletten en tal van andere zaken, die onze*

vroegere beschaving in beeld brengen, – in een woord alles, wat in het Rijksmuseum van hoofdzakelijk geschiedkundig belang is.⁹¹

De ontmanteling van het Nederlands Museum

De driedeling van de verzamelingen, de toekomstige vorming van een historisch museum en de algehele reorganisatie van het gebouw hingen nauw samen met de herstructurering van het Nederlands Museum. Dat laatste was met zijn verdeling over twee vleugels van het hoofdgebouw en over twee verdiepingen van een bijgebouw zeer onoverzichtelijk gehuisvest. Schmidt-Degener vond het weinig zin hebben een ingrijpende verandering in de ordening en opstelling door te voeren als niet tegelijkertijd alle tentoonstellingsruimten beter over het gehele gebouwencomplex werden verdeeld.⁹² Om deze herordening succesvol te kunnen doorvoeren, was het voor Schmidt-Degener echter zaak het obstakel Van Notten uit de weg te ruimen. Al tijdens de beraadslagingen van de rijkscommissie, waarvan ook Van Notten deel had uitgemaakt, waren beiden herhaaldelijk met elkaar in conflict gekomen. Ook nadat Schmidt-Degener in 1922 in het Rijksmuseum was aangetreden, bleef de verstoorde relatie met Van Notten de reorganisatie bemoeilijken, met name omdat Van Notten de positie en daarmee de autoriteit van Schmidt-Degener als hoofddirecteur-directeur ter discussie bleef stellen.⁹³ Toen in het voorjaar van 1923 in aanwezigheid van Van Notten en Jhr. H. Teding van Berkhout, directeur van het Rijksprentenkabinet, de eerste door Schmidt-Degener uitgewerkte reorganisatievoorstellen voor het Rijksmuseum werden besproken tijdens een tweetal bijeenkomsten van de *Kleine Commissie*, leidde dit tot emotionele taferelen.⁹⁴ Van Notten reageerde dermate verhit op de voorgestelde herindeling van het Rijksmuseumgebouw dat Huizinga hem meer dan eens moest terechtwijzen. Bovendien kon Van Notten zich niet verenigen met de door Schmidt-Degener voorgestelde samenvoeging van schilderijen met historische voorwerpen omdat het denkbeeld naar zijn oordeel principieel onjuist was; het zou niet leiden tot de vorming van een historisch museum maar

tot een afzonderlijk collectietje.⁹⁵ Toen hij Schmidt-Degeners positie als commissielid en als hoofddirecteur-directeur ter discussie stelde, verklaarde Huizinga dat het overleg in de *Kleine Commissie* geen *Staten-vergadering* was. *De heer Schmidt-Degener heeft geen zitting als directeur van het Schilderijennmuseum noch als hoofddirecteur, maar als kunsthistoricus en museumspecialist.*⁹⁶ Huizinga besloot het verhitte debat door er op te wijzen dat men de strijdbijl moest begraven. Om toekomstige samenwerking mogelijk te maken zouden de drie directeuren de *kwestieuze punten* gezamenlijk moeten oplossen. De tegenstellingen bleken echter niet te overbruggen. Uiteindelijk trokken Van Notten en Teding van Berkhout aan het kortste eind daar Schmidt-Degener zich niet wilde laten binden door een van te voren tot in de details vastgesteld programma. De hoofddirecteur liet zijn collega-directeuren weten dat de ruimteverdeling in het ene geval meen in andere geval tegen zou vallen, en daar moesten zij het mee doen. Ten aanzien van de historische opstelling in de middentravee werd besloten de al eerder genoemde proef met de historische schilderijen uit te breiden door te bekijken welke historische objecten daar bij zouden passen. Bij de selectie van die voorwerpen zou Huizinga in zijn hoedanigheid van historicus meewerken. De historische voorwerpen van deze onder het beheer van Schmidt-Degener vallende afdeling, zouden van het Nederlands Museum in bruikleen worden verkregen.⁹⁷ In het najaar van 1923 stelde de minister van OKW voor om de afzonderlijke directoraten van het Rijksmuseum op te heffen en te combineren in de persoon van Schmidt-Degener.⁹⁸ Bovendien zou de door W.J.S. Steenhoff uitgeoefende functie van onderdirecteur van het Rijksmuseum van Schilderijen worden opgeheven. Naast bezuinigingsoverwegingen zal men er op het departement maar al te goed van doordrongen zijn geweest dat de reorganisatie van het Rijksmuseum ernstig werd bemoeilijkt door de onverenigbare standpunten van zijn drie directeuren. Schmidt-Degener wees het beheer over het Rijksprentenkabinet af, maar de samenvoeging van beide andere directoraten leek hem

Afb. 8. Minister Slotemaker de Bruïne van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen tijdens zijn rede op 22 mei 1937 ter gelegenheid van de officiële opening van het Nederlands Museum voor Geschiedenis. Afgebeeld is

wel uitvoerbaar; het zou in ieder geval de reorganisatie vergemakkelijken. De meerderheid van de leden van de *Kleine Commissie* vreesde dat het opheffen van Van Nottens functie een bijzonder slechte indruk zou maken en juist de positie van Schmidt-Degener ernstig zou benadelen. Toen Vogelsang stelde dat Schmidt-Degener de *geestesrichting* die nodig was om het Nederlands Museum te beheren enigszins onderschatte, verklaarde deze bereid te zijn om zijn persoonlijke belangen uit te schakelen en graag plaats te willen maken voor iemand anders, al zou dat Van Notten zijn. *Maar in volkomen objectiviteit oordeelende, zegt hij: Maak een eind aan de gecompliceerdheid en overtolligheid van functies in het Rijksmuseum. Spreker wil zonder aanzien des persoons allen laten vertrekken, die slabakken, maar het zou hem tegen de borst stuiten, zoo alleen de heer Steenhoff en lagere ambtenaren en beampten moesten heengaan, terwijl een directoraat, dat gemist kan worden, gehandhaafd blijft uit persoonlijke consideraties.*⁹⁹ Bij stemming over de zaak liet het merendeel van de leden juist die laatstgenoemde overwegingen prevaleren, alleen Duparc en Schmidt-Degener waren voor de samenvoeging van de directoraten over het Rijksmuseum van Schilderijen en het Nederlands Museum. Toch was de positie van Van Notten daarmee niet gered. In tegenspraak met het advies van de *Kleine Commissie* werd Van Notten kort daarop door de minister *uitgenodigd eervol ontslag te*

het middencompartiment van de oostelijke binnenplaats met op de achtergrond Pienemans 'Slag bij Waterloo'.

*vragen.*¹⁰⁰ De minister had besloten dat een zelfstandig directoraat over het Rijksprentenkabinet zou blijven bestaan, maar de functie van directeur van het Nederlands Museum werd op 1 mei 1924 officieel opgeheven.¹⁰¹ Een van de laatste hindernissen die Schmidt-Degener nog had te nemen, was de aanpassing van de bestuursreglementen van het Rijksmuseum. De kwestie kwam in de *Kleine Commissie* regelmatig aan de orde, zonder dat hier overeenstemming over werd bereikt. Holwerda en enige medestanders waren echter tot de slotsom gekomen dat in het Rijksmuseum niets bereikt zou worden zolang daar personen met verschillende opvattingen het roer in handen hadden. Na het vertrek van Van Notten had men gehoopt dat er dan eindelijk een *Rijksmuseum-Schmidt-Degener* zou komen.¹⁰² Holwerda meende dat de tijd was aangebroken om duidelijkheid te verschaffen, *een hoofddirecteur dient inderdaad te zijn, wat de naam zegt; de heer Schmidt-Degener moet de handen vrij hebben.*¹⁰³ De laatste vond dat het opstellen van een nieuwe regeling teveel bezwaren opleverde voor de in gang gezette reorganisatie van het Rijksmuseum. In december 1924 werd besloten voorlopig maar af te zien van de herziening van de reglementen.¹⁰⁴ De kwestie kwam daarna nauwelijks meer ter sprake, Schmidt-Degener had zijn handen vrij.

In 1925 kregen de plannen met het historisch museum meer vorm toen bepaald werd in welke ruimten het zou worden gehuisvest. Schmidt-Degener liet weten dat de oude oplossing om de historische verzameling onder te brengen in de middentravee, in de zogenaamde eregalerij, een *pis-aller* was geweest, vooral gekozen om aan de toenmalige administratieve bezwaren tegemoet te komen.¹⁰⁵ Na het vertrek van Van Notten waren door zijn waarneming van het directoraat over het Nederlands Museum echter oplossingen mogelijk geworden die een logischer en eenvoudiger schikking van de verzamelingen mogelijk maakte. Een zelfstandig historisch museum, *dat zoals het van de spreker volgens andere principes werkt dan de overige verzamelingen* zou gehuisvest kunnen worden in de gehele linker benedenvleugel

met inbegrip van de linker binnenplaats.¹⁰⁶ Door verschuivingen in de rest van het museum bestond nu de mogelijkheid om maritieme objecten chronologisch op te stellen in de zalen rondom de oostelijke binnenplaats. De geschiedenis te land zou in een omgang rond en op de oostelijke binnenplaats worden tentoongesteld. In het centrum van de binnenplaats zou, afgescheiden door schotten, de Napoleontische tijd worden gepresenteerd, rondom Pienemans *Slag bij Waterloo*.¹⁰⁷

Veth had er bij Schmidt-Degener al eerder op aangedrongen om voor de uiteindelijke opstelling van de historische presentatie een conservator aan te stellen, terwijl Huizinga het wenselijk achtte een directeur te benoemen.¹⁰⁸ Ook hier wist Schmidt-Degener zich aan de bemoeienis van de *Kleine Commissie* te onttrekken door er op te wijzen dat het voorbarig, *gevaarlijk en overbodig* zou zijn om in dit stadium al dergelijke stappen te ondernemen. Een zelfstandige leiding van de historische verzameling zou pas wenselijk zijn wanneer het Scheepvaartmuseum in het Rijksmuseum zou opgaan, een mogelijkheid die volgens Schmidt-Degener nog steeds open stond.¹⁰⁹ De kwestie van het historisch museum kwam in deze jaren nog geregeld aan de orde, maar uiteindelijk was het Schmidt-Degener die verantwoordelijk was voor de vorm en inhoud. Met de vaststelling van de ruimten was echter nog geen definitief uitsluitsel gegeven over de termijn waarop dit alles zou worden uitgevoerd. Er waren dermate kostbare verbouwingen nodig – de kosten waren geraamd op 80.000 gulden – dat die vanwege het krappe budget tot de laatste fase van de reorganisatie zouden worden verschoven.¹¹⁰ Wel werd tijdens de uitvoering van de werkzaamheden die de eerste prioriteit hadden, gestaag verder gewerkt aan het schiften en classificeren van de historische verzameling.¹¹¹

Bij de reorganisatie en alles wat daarmee samenhang waren vele partijen betrokken. Zo onderhield Schmidt-Degener contacten met het ministerie van OKW, de *Kleine Commissie* en het Scheepvaartmuseum en was hij regelmatig aanwezig bij de bouwvergaderingen die ten behoeve van de verbouwingen van het

Rijksmuseumgebouw werden belegd.¹¹²

Bovendien voerde hij regelmatig overleg met Jos Cuypers en met W. van Rijn, die als bouwkundig ambtenaar van het Bureau Onderhoud van de Rijksgebouwendienst belast was met het dagelijkse toezicht op de uitvoering van de werkzaamheden aan het gebouw.¹¹³ De Rijksgebouwendienst zorgde, nadat de prioriteiten en planning in overleg waren vastgesteld, voor de raming van de kosten die gemoeid waren met de verbouwingen in het Rijksmuseum. Het langzame verloop van de reorganisatie werd niet alleen veroorzaakt door de slechte situatie van de overheidsfinanciën, maar was mede te wijten aan de houding van het hoofd van de Rijksgebouwendienst, J.C.E. baron van Lynden. Na een grondige reorganisatie was de dienst onder het ministerie van Financiën gevoegd, waar Van Lynden zorg droeg voor het zuinige beheer van 's lands middelen. Besparen leek voor hem een levensdoel te zijn, of zoals hij het zelf verwoordde: *Mijn taak is niet het bouwen, doch door verschuiving en kleine voorziening aan de behoefte op zoo efficiënt en zuinig mogelijke wijze te voldoen*.¹¹⁴ Al moeten we rekening houden met het door de regering gevoerde bezuinigingsbeleid, het lijkt geen al te gewaagde veronderstelling dat wanneer de houding van Van Lynden wat minder rigide zou zijn geweest, de herinrichting van het Rijksmuseum in een sneller tempo zou zijn verlopen.

Een van de weinige personen die in de loop der jaren nog over het historisch museum publiceerde was H.E. van Gelder. In 1925 verscheen in *De Gids* zijn bespreking van de ter gelegenheid van het 650-jarig bestaan van de stad Amsterdam gehouden *Historische Tentoonstelling*.¹¹⁵ Schmidt-Degener was een van de samenstellers van deze omvangrijke tentoonstelling die omwille van de veelheid aan historisch materiaal verdeeld was over het Stedelijk Museum en het Rijksmuseum.¹¹⁶ In zijn bespreking stelde Van Gelder zich de vraag of deze tentoonstelling als bewijs kon dienen voor de uitvoerbaarheid van de doelstellingen zoals die ten aanzien van het historisch museum in 1921 waren geformuleerd. Kon het historisch museum meer zijn dan het op leerzame wijze tonen van illustratief en

Afb. 9. Een 'gemengde opstelling' van historische schilderijen en bouwmaterialen. De verbouwwerkzaamheden ten behoeve van de afdeling Geschiedenis ter zee in het begin van 1930.

documentair materiaal, kon het op een meer aansprekende wijze de bezoekers de emotie der historie geven en was er dus: (...) werkelijk achter de grijze theorie der Staatscommissie de kleur en warmte van het leven komen te schijnen.¹¹⁷

Evenals Schmidt-Degener was Van Gelder van mening dat het historisch museum géén allesomvattend prentenboek moest zijn, niet het *aanschouwelijke leerboek van de historie des vaderlands, hoofdstuk aan hoofdstuk gerij*.¹¹⁸ Het zou niet alleen onleesbaar zijn maar ook kon het nooit datgene aanschouwelijk maken wat in het historisch proces het meest belangrijke was: *de diepere roerselen van het menselijk hart, de duistere motieven van het doen en laten van personen en groepen, de onder de oppervlakte – of alleen maar achter de schermen! – werkende krachten*. Het historisch museum zou zich daarom moeten richten op hoofdzaken en proberen in een chronologische lijn die tijdperken en evenementen, die groepen en individuen te tonen, waarvan werkelijk het historische beeld opgeroepen moet en kan worden.¹¹⁹ Van Gelder prees Schmidt-Degener voor zijn geslaagde aandeel in het geheel, maar bekritiseerde tegelijkertijd het gemis aan coördinatie bij de samenstelling van de *Historische Tentoonstelling*.¹²⁰ De beste les die men eruit kon trekken, zo vervolgde hij, was dat het historisch museum vanuit één opvatting geconcipieerd moest worden onder leiding van één persoon.

Van Gelder meende dat Schmidt-Degener met deze vingerroefening had bewezen de aangewezen persoon te zijn voor die taak.¹²¹ Dat niet iedereen volledig vertrouwen had in Schmidt-Degeners kwaliteiten inzake de inrichting van het historisch museum, bleek wanneer dit onderwerp in de vergaderingen van de *Kleine Commissie* aan de orde kwam. Met name Huizinga stelde meer dan eens de vraag of zich bij de inrichting geen zaken voordeden, waarbij het advies van een *pur-sang historicus* wenselijk zou zijn.¹²² Schmidt-Degener antwoordde steevast dat de inrichting zuiver bestond uit het schiften en rangschikken van historisch materiaal. Uit alles blijkt dat Schmidt-Degener zijn autonomie niet wilde opgeven. Bij moeilijkheden, zo liet hij Huizinga weten, won hij deskundig advies in. Op het gebied van de scheepvaart had hij zich bijvoorbeeld verzekerd van de steun van J.F.L. de Balbian Verster, lid van het dagelijks bestuur van het Scheepvaartmuseum.¹²³ Eind 1925 was er tussen dat bestuur en Schmidt-Degener opnieuw overleg geweest over de gezamenlijke huisvesting van de maritieme collecties in het Rijksmuseum.¹²⁴ P. den Tex, de voorzitter van de Vereniging, had voor het onderbrengen van het Scheepvaartmuseum in het Rijksmuseum bedongen dat daarvoor de oostelijke binnenplaats én de omliggende zalen vrijgemaakt moesten worden.¹²⁵ Een en ander roept de vraag op of Den Tex niet slechts voor de vorm met het Rijksmuseum onderhandelde, omdat hij heel goed wist dat met zijn eis de afdeling geschiedenis te land opgeofferd zou moeten worden en dat een dergelijk offer geen reële optie was. Den Tex meende trouwens dat ook de door hem bedongen ruimtes naar alle waarschijnlijkheid in de loop der jaren te klein zouden blijken te zijn voor de verzamelingen van beide instellingen.¹²⁶ Schmidt-Degener stelde daar tegenover dat juist het Scheepvaartmuseum bij de huisvesting in het Rijksmuseum gebaat zou zijn, vanwege de te verwachten grote toename van het bezoek. Ook het publiek zou met de samensmelting van de verzamelingen, die elkaar op gewenschte wijze aanvullen, gediend zijn. Die voorstelling van zaken was gezien de veel te kleine omvang van het gebouw waarin het Scheepvaartmu-

Afb. 10. De oostelijke binnenplaats in het najaar van 1931 kort voor de aanvang van de betonnering en verbouwingwerkzaamheden.

seum was gehuisvest en de ongunstige ligging aan de Cornelis Schuytstraat, geen overdrijving.¹²⁷

Bovendien had Den Tex nog een nieuw obstakel opgeworpen door zijn mededeling dat het Scheepvaartmuseum zich sterker wilde gaan toeleggen op de moderne scheepsbouw, een verzamelgebied dat in het Rijksmuseum met zijn nationaal-historische oriëntatie op zijn zachtst gezegd niet van overheersend belang werd geacht. Schmidt-Degener vroeg zich dan ook af of het overbrengen van de verzameling van het Scheepvaartmuseum niet zou neerkomen op een huisvesting van tijdelijke aard. De hoge kosten die met een dergelijke operatie gemoeid zouden zijn, waren volgens hem dan ook niet te rechtvaardigen.¹²⁸ Hij schreef de minister van OKW dat de onderbrenging van het Scheepvaartmuseum in het Rijksmuseum

zo goed als onmogelijk was geworden door de voorgenomen oriëntatie op de moderne technische scheepsbouw en de vraag om de beschikbaarstelling van de binnenplaats. Omdat met de eis van Den Tex niet de mening van het gehele bestuur was weergegeven, leek het hem raadzaam vooralsnog een afwachtende houding aan te nemen.¹²⁹ Na deze besprekingen valt het te betwijfelen of beide partijen de gezamenlijke huisvesting nog serieus hebben overwogen.

De definitieve scheiding tussen kunst en geschiedenis in het Rijksmuseum

In de opzet van een afzonderlijk historisch museum kwam in 1927 weer enige beweging toen in overeenstemming met de in het rapport van de rijkscommissie omschreven principes de scheiding van de verzamelingen van het Nederlands Museum voor Geschiedenis en Kunst zijn beslag kreeg. Die scheiding was in de jaren daarvoor al op onderdelen doorgevoerd maar zou nu voor de gehele verzameling van het Nederlands Museum gaan gelden. Schmidt-Degener stelde in de *Kleine Commissie* voor om na de scheiding van de verzamelingen te spreken van het Rijksmuseum van Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid en het *Nederlandsch Historisch Museum*.¹³⁰ De vergadering gaf de voorkeur aan de benaming *Historische Afdeling* onder toevoeging dat daaruit later misschien een historisch museum zou kunnen groeien.¹³¹ Huizinga vreesde dat wanneer een kunsthistoricus zich zou bezighouden met het inrichten van een *Nederlandsch Historisch Museum*, een naam die door de besprekingen in de rijkscommissie een zeer bepaalde betekenis had gekregen, er zeker kritiek van historische zijde te verwachten viel. Om aan te sluiten bij de traditie stelde hij daarom voor om te spreken van het *Nederlandsch Museum voor Geschiedenis*.¹³² Na enige bedenkingen ging Schmidt-Degener akkoord met deze benaming en nadat ook de minister van OKW er zijn goedkeuring aan had gegeven was er vanaf 1 juli 1927 sprake van het Rijksmuseum voor Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid en het *Nederlandsch Museum voor Geschiedenis*.¹³³ Daarmee was na iets meer dan een halve eeuw een einde gekomen aan

de schepping van De Stuers, door velen gezien als een mislukt streven om zowel de kunst als de geschiedenis in één museum tot hun recht te laten komen.¹³⁴ Datzelfde jaar nog werd, ter voorbereiding van de groot-schalige verbouwingswerkzaamheden en de definitieve scheiding van de verzamelingen, de gehele oostelijke benedenvleugel, met uitzondering van de binnenplaats, voor publiek gesloten. Dat het Rijksmuseum met deze splitsing een voorbeeldfunctie vervulde in het Nederlandse museumbestel mag blijken uit het feit dat vele regionale musea het Amsterdamse voorbeeld hebben gevolgd.¹³⁵ Ondanks alle lof voor de modernisering die onder Schmidt-Degener in het Rijksmuseum werden doorgevoerd, was er ook kritiek op diens eigengereide optreden. Zo werd in de *Kleine Commissie* zijn personeelsbeleid onder vuur genomen door Vogelsang, die in een lange nota een pleidooi hield om aan afgestudeerde kunsthistorici voorrang te verlenen bij het vervullen van vacatures in Nederlandse musea in het algemeen en in het Rijksmuseum in het bijzonder.¹³⁶ Hij verzette zich met name tegen de aanstelling van de niet-universitair geïntegreerde mej. M.E. Labouchère en impliciet ook tegen de aanstelling van H.P. Baard als tijdelijke wetenschappelijk assistent bij respectievelijk het Rijksmuseum voor Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid en het Nederlands Museum voor Geschiedenis.¹³⁷ Vogelsang vreesde dat dergelijke aanstellingen van 'niet-geïntegreerden' (lees niet-kunsthistorici), hoe gewenst en nuttig zij ook waren *in dienst van een of anderen buitengewoon zelfstandigen leider, wellicht op den duur toch niet het inzicht en het 'volume' zullen bezitten om hem op te volgen.*¹³⁸ Op Vogelsangs als boutade bedoelde opmerking dat het Rijksmuseum zijn deuren voor academici gesloten hield, reageerde Schmidt-Degener door te stellen dat niet het universitair diploma maar de bewezen capaciteiten in de museumpraktijk uitwezen of kandidaten geschikt waren.¹³⁹ Uiteindelijk kwam het aan op de persoonlijkheid of zij geschikt waren. Met de aanstelling van niet-afgestudeerden zoals Baard ging Schmidt-Degener overigens niet voorbij aan de noodzaak dat hogescholen en universiteiten ten behoeve van de

opleiding van toekomstige museumambtenaren betere en meer op het museumwerk toegesneden studieprogramma's moesten aanbieden. Maar ook nadat dergelijke onderwijsverbeteringen zouden zijn doorgevoerd, bleef het in zijn ogen noodzakelijk – en daarmee sloot hij zich aan bij de aanbevelingen van de *Grote Commissie* – dat afgestudeerden alvorens zij een definitieve aanstelling als museummedewerker kregen eerst nog een leertijd aan een of meer musea zouden doorlopen. Alleen zo zouden toekomstige museumambtenaren het onmisbare inzicht kunnen verwerven in de praktische en technische kanten van het museumvak.¹⁴⁰ Toch kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat Schmidt-Degener zich met medewerkers omringde die kneedbaar waren en die hij vanwege zijn grote invloed deels kon vormen naar eigen inzichten. Tegelijkertijd lijkt het erop dat Vogelsang als hoogleraar kunstgeschiedenis voor eigen parochie preekte met zijn pleidooi om vooral kunsthistorici als museumambtenaren aan te nemen. Schmidt-Degener bleef vasthouden aan zijn oude standpunt dat hij een (kunst)historicus zonder museale ervaring niet kon gebruiken in zijn museum.

Voor wat betreft de kwaliteiten van de wetenschappelijk assistent van het Nederlands Museum voor Geschiedenis H.P. Baard gold dat hij via zijn vader bekend was met het museumvak. Hij was op 1 februari 1928 als volontair bij het Nederlands Museum voor Geschiedenis begonnen, nadat zijn vader, de toenmalige directeur van het Stedelijk Museum, Schmidt-Degener had benaderd met de vraag of zijn zoon in het museum kon werken om te kijken of hij geschikt was voor het vak.¹⁴¹ C.W.H. Baard en Schmidt-Degener kenden elkaar al uit de tijd dat zij samen zitting hadden gehad in de rijkscommissie.¹⁴² In de daarop volgende jaren was de jonge Baard, inmiddels bevorderd tot wetenschappelijk assistent bij het Nederlands Museum voor Geschiedenis, direct betrokken bij de opstelling van de historische afdelingen.¹⁴³

De afdeling geschiedenis ter zee

De verbouwwerkzaamheden, die vanaf 1928 in het kader van de inrichting van het Nederlands Museum voor Geschiedenis uitgevoerd werden, waren ingrijpend. Om de ruimten van de oostelijke benedenvleugel en de daarbij behorende binnenplaats bruikbaar te maken, moesten ten behoeve van de zogenoemde *donkere kamers* lichtopeningen in de muren worden uitgebroken, ingebouwde architectuur-fragmenten en betimmeringen worden verwijderd, gevolgd door het herstel van de beschadigde muren en wijziging van de doorgangen. In de zalen rondom de binnenplaats moest elektrische verlichting worden aangelegd en de Aduardkapel zou door het herstel van de verzakte vloer en door het verruimen van de vensters bruikbaar worden als expositieruimte. In de binnenplaats moest een waterpas-liggende, op palen gefundeerde, betonvloer worden aangebracht.

Ten behoeve van een historisch depot zou ook de verzakte vloer van het souterrain gebetonneerd moeten worden. Daarna moesten muren worden gemetseld en zouden alle ruimten gestucadoord, geverfd en betimmerd moeten worden. Op de vloeren kwam een linoleum vloerbedekking te liggen, in de zalen werden ten behoeve van het tentoon stellen materiaal een aantal bestaande vitrines omgebouwd en met stof beklede schotten geplaatst.¹⁴⁴ In 1929 waren de ten behoeve van het Rijksmuseum voor Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid uitgevoerde verbouwingen in de rechter benedenvleugel van het hoofdgebouw zo goed als gereed en werden ook de gebetonneerde westelijke binnenplaats en de daarbij behorende kelderruimten opgeleverd. Wegens het gebrek aan middelen, vanwege de economische crisis, werden de inrichting van de afdeling Geschiedenis ter zee en de werkzaamheden aan de oostelijke binnenplaats telkens weer uitgesteld. Op de oostelijke binnenplaats bleef de bestaande opstelling van de historische verzameling tot 1930 grotendeels gehandhaafd.

De inrichting van de afdeling Geschiedenis ter zee was voornamelijk het werk van Baard en jhr. C.H. de Stuers, algemeen wetenschappelijk assistent en een neef van Victor de

Stuers.¹⁴⁵ Eind 1930 waren de voor de afdeling Geschiedenis ter zee bestemde zalen rondom de binnenplaats zover gereed dat daar proefnemingen gedaan konden worden met het ophangen van schilderijen en het opstellen van objecten zoals het fragment van de spiegel van de 'Royal Charles'.¹⁴⁶ Dit alles was een zware slag voor het Scheepvaartmuseum dat in de jaren daarvoor tal van belangrijke aankopen had gedaan van maritiem-historische stukken.¹⁴⁷ Het Nederlands Museum voor Geschiedenis en Kunst was nauwelijks actief geweest op het (maritiem) historische verzamelgebied. Na de oprichting van het Nederlands Museum voor Geschiedenis kwam daar door een nagenoeg ontbrekend aankoopbudget maar weinig verandering in.¹⁴⁸ Als consequentie van de inrichtingswerkzaamheden van de maritieme afdeling in het Rijksmuseum moest het Scheepvaartmuseum, dat in deze jaren toch al werd geplaagd door teruggenomen bruiklenen, in 1930 de 31 schilderijen en 15 scheepsmodellen, die het sinds 1921 in bruikleen had van het Rijksmuseum, retourneren.¹⁴⁹ Het Scheepvaartmuseum moest bovendien met lede ogen toezien hoe ook het schilderij *Gezicht op de werf der Oost-Indische Compagnie te Amsterdam* van Ludolf Bakhuysen, een bruikleen van het Mauritshuis, in 1931 werd opgevraagd ten behoeve van de maritieme afdeling van het Rijksmuseum.¹⁵⁰ De directeur van het Scheepvaartmuseum, W. Voorbeytel Cannenburg, protesteerde tegen deze gang van zaken daar het schilderij volgens hem beter op zijn plaats was in de meer technische afdeling scheepsbouw van het Scheepvaartmuseum. Dat in de maritieme afdeling van het Rijksmuseum nu ook een afdeling *scheepswerven* zou worden opgenomen was volgens hem niet in overeenstemming met de terreinafbakening die tussen beide musea overeen gekomen was.¹⁵¹ Het besluit was echter al gevallen, het schilderij kreeg een plaats in de zaal van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, waar het volgens Schmidt-Degener een leemte opvulde en daar daarom uitstekend op zijn plaats was.¹⁵² Van enige bereidheid om de verzamelingen van beide instellingen samen te voegen was geen sprake meer, eerder was er in de

Afb. 11. Een doorkijkje in de nieuw geopende afdeling (zalen 158-163). De linksboven afgebeelde scheepsvlag vervulde niet zozeer de functie van historisch document maar was eerder bedoeld als evocatief element, als

sfeerverhogende aankleding van de tentoonstellingsruimte.

daarop volgende jaren sprake van een regelrechte concurrentiestrijd.¹⁵³ Op 24 oktober 1931 kon in de zalen van de oostelijke benedenvleugel de afdeling Geschiedenis ter zee geopend worden. De maritieme geschiedenis was chronologisch geordend en gaf globaal genomen een overzicht van de maritieme geschiedenis vanaf circa 1570 tot het laatste kwart van de 19de eeuw, het zwaartepunt lag op het tijdvak van de Gouden Eeuw. De presentatie was samengesteld uit drie duidelijk te onderscheiden bestanddelen. Ten eerste relieken die verband hielden met historische personen en gebeurtenissen, zoals de relieken van De Ruyter, het fragment van de spiegel van de 'Royal Charles', het harnas dat volgens de overlevering door Piet Hein zou zijn gedragen en de overblijfselen van de overwintering op Nova Zembla. Een tweede categorie voorwerpen betrof voorstellingen van zeeslagen en een serie admiraalsportretten, terwijl als laatste modellen en afbeeldingen waren opgenomen die de scheepsbouw van de zeventiende en achttiende eeuw illustreerden. De chronologie werd alleen onderbroken door een aparte presentatie van de koloniale geschiedenis. Door het selectieve opstellingsbeleid – het oproepen van het grootse verleden stond centraal – kwamen veel objecten in de historische depots terecht. Ook al had de herordening van de maritieme verzameling volgens Schmidt-Degener aangetoond *hoe rijk deze afdeling is en welk een treffend overzicht zij van vele der grootste gebeurtenissen, zonder al te hinderlijke lacunes, geeft*¹⁵⁴, toch waren er duidelijke hiaten. Deze werden opgevuld met materiaal uit drie belangrijke bruiklenen. Voor de historische prenten kon men putten uit de verzameling van dr. J.C.J. Bierens de Haan en uit het bezit van het Dordrechtse museum Mr. Simon van Gijn. Van de Amsterdamse verzamelaar A.W.M. Mensing, die kort daarvoor gebrouilleerd was geraakt met het bestuur van het Scheepvaartmuseum en daarom zijn bruiklenen aan dat museum had teruggenomen, kreeg de maritieme afdeling van Nederlands Museum voor Geschiedenis een omvangrijk bruikleen bestaande uit reisjournalen en werken op het gebied van de geografie en de scheepvaart-

kunde.¹⁵⁵ In de Aduardkapel kon uit zijn verzameling globes, kaarten van werelddelen en vroege atlassen een goed gevulde kaartenkamer worden ingericht.¹⁵⁶ Dat men geen gebruik maakte of kon maken van de rijke verzamelingen van het Rijksprentenkabinet had alles te maken met de interne verhoudingen binnen het Rijksmuseum. Later merkte Baard daarover op dat het Rijksprentenkabinet in die tijd binnen het Rijksmuseum als een vijandig bastion werd ervaren. Volgens hem had Schmidt-Degener over de lastige en weinig coöperatieve houding van de beheerders van de prentenverzameling altijd gezegd: *Je zou de hele afdeling moeten afbranden om het er uit te krijgen, want wie er ook komt je krijgt altijd controverse*.¹⁵⁷ Toen in de zomer van 1934 Teding van Berkhout in verband met bezuinigingen werd ontheven uit zijn functie van directeur van het Rijksprentenkabinet, kwam ook die afdeling onder het beheer van Schmidt-Degener. Vanaf toen kon voor de inrichting van de afdeling Geschiedenis te land, alsmede voor de aanvulling van de maritieme afdeling, gebruik worden gemaakt van het rijke materiaal dat men in eigen huis had. Die mogelijkheid werd in 1934 meteen benut toen het hoofdzakelijk in de Aduardkapel ondergebrachte bruikleen-Mensing werd teruggenomen. In datzelfde jaar nog werd van die gelegenheid gebruik gemaakt om het bestaande plan uit te voeren om in de donkere kaartenkamer in de op het zuiden georiënteerde blinde muur met nis het gebrandschilderde kerkraam te plaatsen, voorstellende de knielende prins Maurits met bovenin de Orde van de kouseband.¹⁵⁸

In zijn rede ter gelegenheid van de opening van de nieuwe afdeling in 1931 verklaarde de minister van OKW, dat de betekenis van de maritieme afdeling niet schulde in een vernieuwing van datgene wat al bestond, maar juist in een toevoeging van iets geheel nieuws. In feite werd hier de geboorte van een nieuwe instelling gevierd, *een centraal historisch museum*. Blijkbaar was aan hem voorbij gegaan welke lading die laatste benaming sinds de bijeenkomsten van de rijkscommissie had gekregen. Volgens de minister was men nader tot Potgieter gekomen, niet

Afb. 12. Een van de sleutelmomenten in de afdeling Geschiedenis ter zee, de opstelling van de De Ruyter-relieken onder het fragment van de spiegel van de 'Royal Charles' met op de voorgrond de scheeplantaarns.

wat diens achterhaalde romantisch-patriottische idealen betref, maar in de zin dat het Nederlandse volk nu in het Rijksmuseum zijn *schoone historie* kon aanschouwen in een presentatie waarin de geschiedenis beter tot zijn recht kwam dan voorheen het geval was geweest.¹⁵⁹ Huizinga, die als volgende spreker aan het woord kwam, waarschuwde tegen het primaat van de kunst en esthetiek in de eigen tijd. Het was volgens hem noodzakelijk om juist in dat klimaat het belang van en waardering voor de eigen geschiedenis te onderstrepen. Huizinga complimenteerde Schmidt-Degener met de opstelling, het scheen hem dat alles wat was opgesteld nu pas de plaats had gekregen die het toekwam. Het resultaat toonde aan dat de geringe

belangstelling die Schmidt-Degener aanvankelijk voor het historische aan de dag had gelegd in de loop der tijd was gegroeid, aldus Huizinga.¹⁶⁰ De nieuwe afdeling legde volgens hem de nadruk op het door velen ontkende belang van de *histoire de bataille* en hij hoopte dat de hier bijeengebrachte verzameling de bezoeker zou leren *dat dit verleden een deel van het Nederlandschap, het erfdeel van onze vaders is*.¹⁶¹

Schmidt-Degener onderstreepte in zijn jaarverslag over dat jaar nog eens dat het de taak van het museum was authentieke objecten te tonen om zo de bezoeker de onmiddellijke nabijheid van het verleden te laten ervaren.¹⁶² Huizinga kon tevreden zijn. Het hoofddoel van de opstelling was, in overeenstemming

met de ideeën die Schmidt-Degener ten tijde van de bijeenkomsten van de rijkscommissie in grote lijnen had geformuleerd, het geven van een grootse evocatie van het nationale verleden en niet om een volledig overzicht, niet om de *completeitheid van een platenatlas* en al evenmin om de 'objectiviteit' als in een geschiedenisboek. De eenzijdigheid in de presentatie was volgens Schmidt-Degener onvermijdelijk daar de verzameling nu eenmaal op zeer toevallige wijze bijeen was gebracht. Bovendien was er sprake van een zeker triomfalisme in de presentatie, veroorzaakt door het feit dat het voorgeslacht nu eenmaal een voorkeur had voor het afbeelden van zijn overwinningen en niet van zijn nederlagen.¹⁶³ Bij zijn typering van de maritieme geschiedenis in de periode van de 17de eeuw sprak hij, niet gehinderd door de ballast van historisch besef, vol bewondering: *Het was overigens een sterk ras in een sterken tijd; geen wonder dat alles blijmoedigheid ademt, dat zeekastellen ten strijde varen in een sfeer van festiviteit en dat, merkwaardig verschil met de hedendaagsche mentaliteit, het tragische slechts zelden de aandacht vond.*¹⁶⁴

Als kanttekening bij de tocht naar Chatham, een van de sleutelmomenten in de presentatie, stelde Schmidt-Degener dat dergelijke *éclante maar voorbijgaande successen* op de tijdgenoot meer indruk hadden gemaakt dan de gebeurtenissen die aan hen waren voorbijgegaan maar toch verstrekkende gevolgen hadden gehad. In de presentatie van de maritieme geschiedenis was veel plaats ingeruimd voor de hegemoniale positie die de Republiek in de zeventiende eeuw had ingenomen. De herinneringen aan De Ruyter vormden in deze zalen niet alleen ruimtelijk, maar ook feitelijk het middelpunt als het heilige der heiligen. In een sfeervol verlichte ambiance werden onder het fragment van de 'Royal Charles' de relieken getoond die aan deze zeeheld hadden behoord. Voor het ensemble waren de scheepslantaarns opgesteld die volgens de toelichtende tekst afkomstig zouden zijn van De Ruyters admiraalsschip 'De Zeven Provinciën'.¹⁶⁵

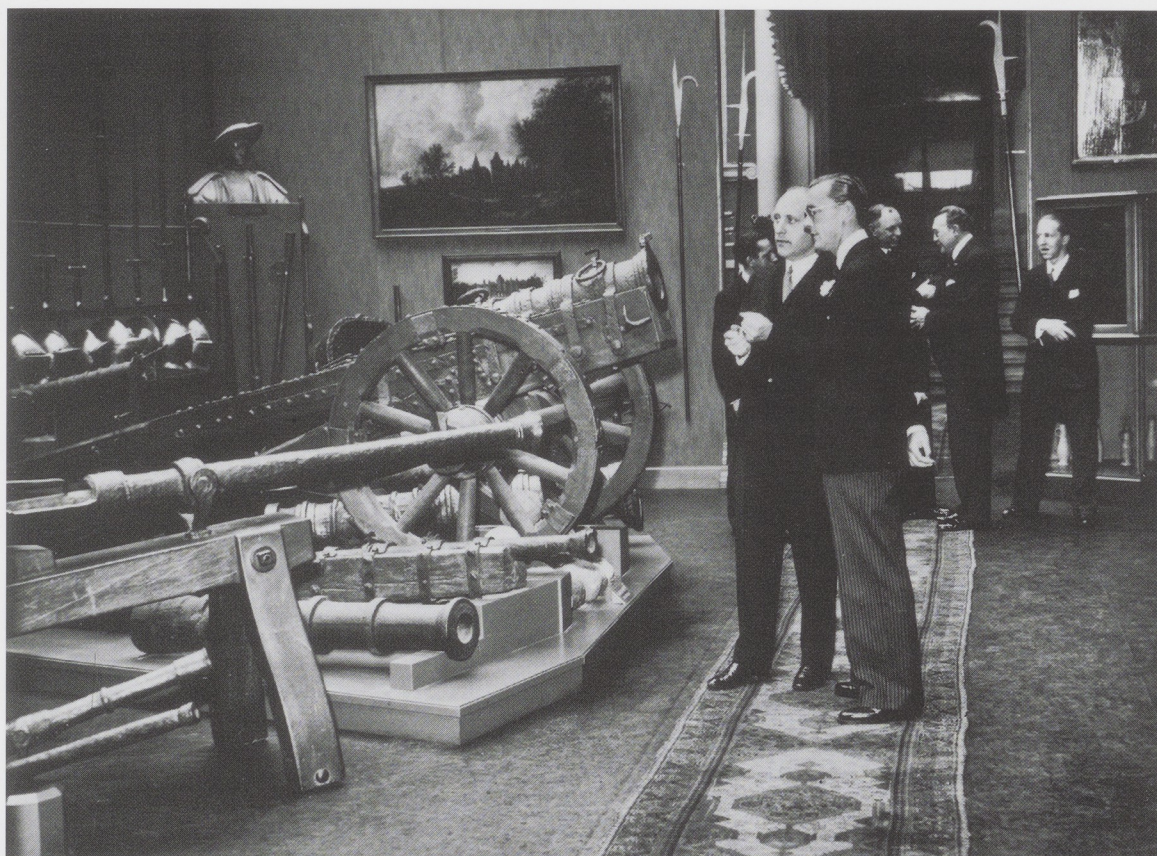
Kort na de opening verscheen in *De Nederlander* een uiterst positieve bespreking van deze nieuwste afdeling in het Rijksmuseum.

Over de hiervoor genoemde lantaarns schreef men: *Zij branden, zoals vroeger, wanneer de admiraal aan boord was. En flankerend de vitrine, waarin zijn degen, zijn hertogskroon, zijn Bijbel liggen, zeggen ze nog, hier is de Admiraal.*¹⁶⁶ Overigens werd in de maritieme afdeling nergens gepoogd om het door Schmidt-Degener aangehaalde triomfalisme enigszins te nuanceren. Dat had men bij het bovengenoemde onderdeel van de presentatie bijvoorbeeld kunnen doen door te vermelden dat de rol die De Ruyter bij de zegetocht naar Chatham op 22 juni 1667 had gespeeld, iets minder heroïsch was geweest dan over het algemeen werd aangenomen. Zonder af te dingen op de overwinning bij Chatham en het feit dat De Ruyter de grootste zeeheld uit het Nederlandse verleden is, was in het midden van de negentiende eeuw al bekend dat dit wapenfeit zich zonder de tussenkomst van de vlootvoogd had voltrokken. De Ruyter kon vanwege zijn zwakke gezondheidstoestand op die bewuste dag niet bij de acties aanwezig zijn en zou pas om zes uur 's avonds arriveren op het strijdtoneel op de Theems.¹⁶⁷

Van kritiek op de inrichting van de nieuwe maritieme afdeling was aanvankelijk geen sprake. Dat veranderde nadat het in 1932 door Baard geschreven gidsje *Rijksmuseum. Afdeling Geschiedenis ter zee*, dat overigens geenszins de pretentie had om te dienen als gedegen maritiem-historische achtergrond, van de zijde van het Scheepvaartmuseum werd gekritiseerd door haar directeur Voorbeytel Cannenburg en de maritiem-historicus J.C.M. Warnsinck.¹⁶⁸ De kritiek, onder meer op het onjuiste gebruik van en gebrek aan scheepvaarttechnische terminologie en foutieve informatie over zeeofficieren en zeeslagen, was vooral ingegeven door de bekoelde verhouding tussen de twee instellingen. Zo werd de in het gidsje opgenomen mededeling dat de scheepslantaarns volgens overlevering afkomstig zouden zijn van het vlaggenschip 'De Zeven Provinciën', in twijfel getrokken. Voorbeytel Cannenburg schreef dat dit gegeven in kringen van deskundigen onbekend was en dat de overlevering dus wel in 1930 moest zijn ontstaan toen Schmidt-Degener het voor het eerst had vermeld.¹⁶⁹

Afb. 13. H.P. Baard, wetenschappelijk assistent bij het Nederlands Museum voor Geschiedenis (1928–1946), staat prins Bernhard te woord tijdens diens bezoek aan het museum op 20 september 1938.

Toen mr. P.G. Tienhoven de maritieme afdeling van het Nederlands Museum voor Geschiedenis enige jaren later een uit 1676 daterende brief schonk van luitenant-admiraal De Ruyter, richtte Schmidt-Degener zich tot de pers.¹⁷⁰ Na een korte toelichting over deze, vanaf het vlaggenschip 'De Eendracht' in de baai van Napels, volgens Schmidt-Degener, *eigenhandig* geschreven brief, schetste hij al psychologiserend De Ruyters karakter aan de hand van de inhoud van diens brief en zijn handschrift. Zo merkte hij op in de voor hem zo gebruikelijke stijl: *Het schrift is van een zeldzame gelijkmatigheid en duidelijkheid. Welk een zelfbeheersching, wanneer men deze hand plaatst naast een brief van den beweeglijken Rembrandt.* Warnsinck reageerde kort daarop in het *Algemeen Handelsblad* door de eigenhandigheid van de

bewuste brief ter discussie te stellen.¹⁷¹ Volgens Warnsinck was alleen de handtekening afkomstig van De Ruyter en was de brief, zoals dat bij 99 procent van alle door De Ruyter verzonden brieven het geval was, door een van zijn klerken geschreven. Schmidt-Degeners gepsychologiseer en zijn vergelijking met de brieven van Rembrandt hadden volgens Warnsinck ironisch genoeg betrekking op *het handschrift van een eenvoudigen pennist*. Onder verwijzing van zijn kritiek op de in 1932 verschenen museumgids herhaalde hij zijn standpunt dat het de beheerders van de maritieme afdeling ontbrak aan deskundigheid en dat sindsdien geen verbetering viel te bespeuren. Ondanks dat alles in de maritieme afdeling zo smaakvol en esthetisch was *geëtaleerd*, zo besloot Warnsinck, viel het te betreuren dat de

etaleurs soms niet wisten wát zij tentoonstelden.¹⁷² Die kritiek was overigens niet geheel onterecht daar in het Scheepvaartmuseum veel maritiem-technische deskundigheid in huis was van oud-marineofficieren en maritieme historici, deskundigheid die in het Nederlands Museum voor Geschiedenis grotendeels ontbrak.¹⁷³

Publieksbegeleiding van het onderwijs en 'ernstige bezoekers'

Naast de algehele herinrichting van het Rijksmuseum, bedoeld om het museum aantrekkelijker te maken voor het grote publiek, werden tijdens het directoraat van Schmidt-Degener ook de eerste voorzichtige initiatieven ontwikkeld op het educatieve gebied. Dat was in overeenstemming met het rapport van de rijkscommissie, die voorstellen had gedaan voor een grotere *populariseering der musea*.¹⁷⁴ Om dat doel te bereiken werd gedacht aan het uitgeven van museumgidsen, beknopte handboeken, wetenschappelijke catalogi, geregelde mededelingen aan de pers, een museumbulletin (voorlopig alleen voor de rijksmusea) en de verkoop van reproducties van museumobjecten. De actieve publieksbegeleiding zou vorm krijgen door het houden van voordrachten en het geven van rondleidingen, samenwerking met het onderwijs, het organiseren van tentoonstellingen en ruimere openingstijden. Een meerderheid van de leden van de *Grote Commissie* had zich noodgedwongen neergelegd bij het museumbezoek door de hogere schoolklassen, met dien verstande dat dergelijke bezoeken beperkt bleven tot de historische musea. *Het scheen haar een te hachelijke taak, kinderen te willen inleiden in voortbrengselen van schoonheid, die uiteraard boven hunne bevatting gaan.*¹⁷⁵

Schmidt-Degener was principieel tegen schoolbezoek in kunstmusea.¹⁷⁶ *Ik heb altijd met een gevoel van diep medelijden personen zien rondleiden en rondgeleid worden,* merkte hij eens op tijdens de beraadslagingen van de rijkscommissie.¹⁷⁷ Zijn afkeer van actieve publieksbegeleiding ging zo ver dat hij voorstander was van een verbod op museumbezoek door schoolklassen, musea waren in zijn ogen bestemd voor de volwassen mens.

Het rondleiden van kinderen bestempelde hij als dwaasheid en hij weigerde dan ook mee te werken aan middelen om museumbezoekers kunstmatig te kweken. Toch kon ook het Rijksmuseum niet achterblijven bij de modernisering in het Nederlandse museumwezen, alhoewel de nieuwe inrichting in de ogen van Schmidt-Degener het belangrijkste middel was om het museum aantrekkelijker te maken voor het grote publiek. Zo zou het fenomeen museummoedheid in de eerste plaats moeten worden bestreden door het overzichtelijk tentoonstellen van de sterk uitgedunde verzamelingen in een sfeervolle ambiance. *Verre van den bezoeker te willen intimideeren, trachten wij hem in onzen tijd tegemoet te komen en hem de bezichtiging zoo aangenaam te maken, dat hij zijn belangstelling niet tot één keer beperkt, maar terugkomt en anderen tot bezoek opwekt.*¹⁷⁸

Ondanks zijn bezwaren moest Schmidt-Degener zich op den duur neerleggen bij de toegenomen rol van actieve publieksbegeleiding. Dat blijkt bijvoorbeeld uit zijn reorganisationsplannen waarin hij rekening had gehouden met de aanstelling van een rondleider als de reorganisatie van het Rijksmuseum eenmaal zou zijn voltooid.¹⁷⁹ Eind jaren twintig schetsde Schmidt-Degener aan het gezelschap in de *Kleine Commissie* in het kort het beleid zoals dat in het Rijksmuseum werd gevolgd: (...) *op verzoek van ernstige bezoekers stelt het Rijksmuseum zich steeds in verbinding met een bevoegd persoon, terwijl in voorkomende gevallen ook de hoofddirecteur zelf of een der leden van zijn staf een gezelschap rondleidt.*¹⁸⁰ Het bezoek van lagere schoolklassen bleef, in overeenstemming met de opvattingen van de hoofddirecteur, voornamelijk beperkt tot de historische verzamelingen.

Bij de afdeling Geschiedenis ter zee en de later geopende afdeling Geschiedenis te land was het educatieve doel dus vooral gericht op de schoolgaande jeugd. De historische afdelingen dienden om *sterke en blijvende herinneringen* op te doen en zodoende de band met de eigen geschiedenis te versterken.¹⁸¹ De middelen daartoe waren: duidelijke routing, chronologische ordening van de presentatie, duidelijke teksten over de inhoud van de zalen en objectteksten, een esthetische ver-

Afb. 14. De oostelijke binnenplaats in 1937. Het middelpunt van de afdeling Geschiedenis te land vormde Pienemans 'Slag bij Waterloo', opgehangen in het middelste compartiment van de binnenplaats (achter de doorgang rechts).

antwoorde opstelling en bij de maritieme afdeling het al eerder ter sprake gekomen gidsje. Baard was een van degenen die rondleidingen verzorgde voor ondermeer het middelbaar onderwijs, de Volksuniversiteit en de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, over onderwerpen als *onze pioniers ter zee* en *onze Gouden Eeuw met betrekking tot de zee-geschiedenis*.¹⁸²

Op 1 mei 1934 werd voor het gehele museum een *dienst voor rondleidingen* opgericht, die onder leiding kwam te staan van mej. A.E.C. van der Looy van der Leeuw, voormalig conservatrice van het Rijksmuseum voor Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid.¹⁸³ Rondleidingen van ongeveer één uur werden, naast

het Nederlands, gegeven in het Frans, Duits en Engels. Voor sommige groepen, zoals vakverenigingen en scholen, gold een gereduceerd tarief. Bij het gereedkomen van de afdeling Geschiedenis te land in 1937 werd het Nederlands Museum voor Geschiedenis goed bezocht, op een totaal bezoekcijfer van 183.648 voor het gehele museum, bedroeg dat voor de geschiedkundige afdelingen 51.803.¹⁸⁴ In 1938 besloot men het schoolbezoek systematischer aan te pakken. Met medewerking van de Amsterdamse wethouder van onderwijs, E. Boekman, werden de hoofden en onderwijzers van het middelbaar en lager onderwijs uitgenodigd voor een rondleiding door de historische afdelingen.

Zij werden door Baard en de volontaire E.J.M. Henny rondgeleid.¹⁸⁵ Baard merkte daar later over op dat toen hij eens op de afdeling rondliep hij een docent van een gymnasium zijn leerlingen een gortdroge opsomming hoorde geven van hetgeen er te zien was. Hij vond dat zo'n slechte vorm van voorlichting dat hij, na overleg met Schmidt-Degener, Boekman had benaderd met het aanbod dat Henny en hijzelf leraren zouden rondleiden in de historische afdelingen. Daarnaast verzorgden zij zelf ook rondleidingen voor schoolklassen.¹⁸⁶

Ten aanzien van het toelaten van lagere schoolklassen in alle museumruimten buiten de historische afdeling bleef Schmidt-Degener zich tot zijn dood verzetten. *De heer Schmidt-Degener heeft de ervaring, dat het bezoek van schoolkinderen alleen aan de historische afdeling nuttig is; in de kunstafdelingen ontgaat ze vrijwel alles. De explicaties van de geleiders dienen veelal niet ter zake*, zo merkte hij op.¹⁸⁷ En daarin stond hij niet alleen. Ook de op educatief gebied toch vooruitstrevender Van Gelder bleef met Schmidt-Degener van mening dat men lagere schoolkinderen niet in andere dan de historische afdeling moest toelaten.¹⁸⁸

De afdeling geschiedenis te land

Ondertussen verliep de voortgang met het inrichten van de pendant van de maritieme afdeling uiterst langzaam. De oostelijke binnenplaats werd na de zomer van 1930 voor het publiek gesloten maar vanwege de hoge kosten was de uitvoering van de betonneringswerkzaamheden tot het najaar van 1931 opgeschoven. Schmidt-Degener reageerde soms vertwijfeld op het gebrek aan middelen en medewerking, met name van de zijde van het ministerie van Financiën. In de zomer van 1930 schreef hij de minister van OKW dat door het uitstellen van de betonnering van de binnenplaats ook de reorganisatie van andere delen van het museum werd vertraagd. Hij vond het onaantvaardbaar dat de historische verzameling, veel langer dan noodzakelijk was, onttrokken zou worden aan het bezokkend publiek. Dat de inrichting van het Nederlands Museum voor Geschiedenis zo lang op zich liet wachten was voor buiten-

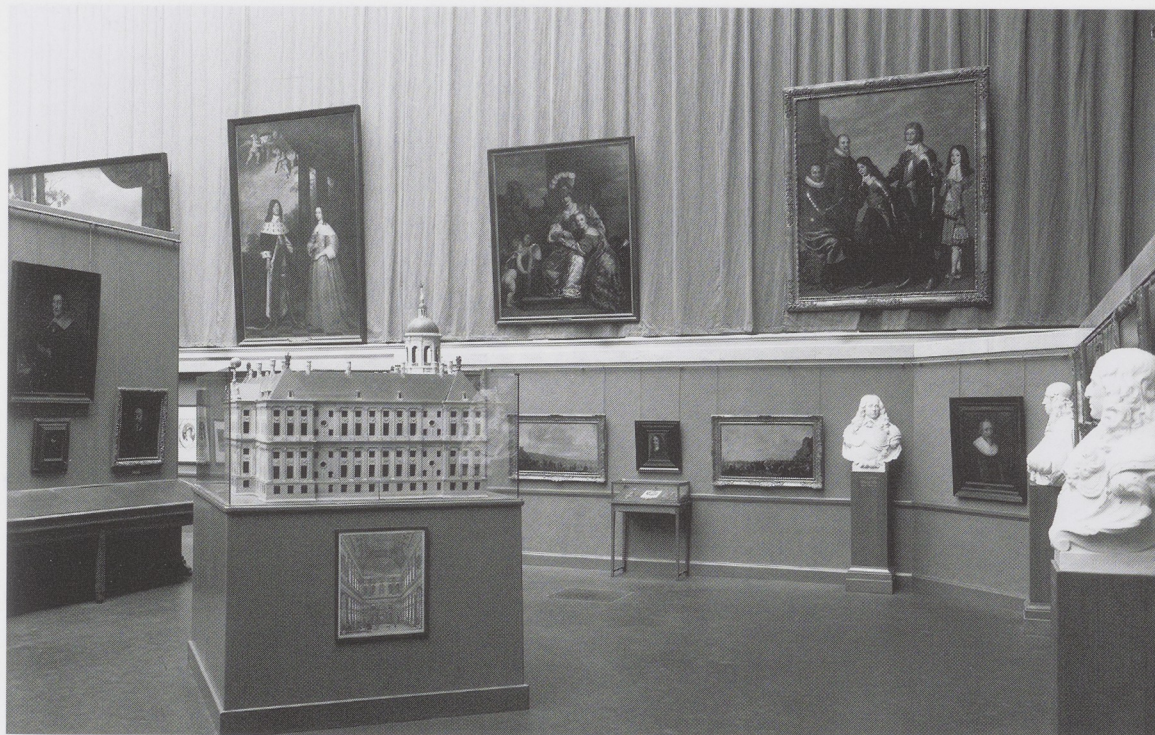
staanders onbegrijpelijk, aldus Schmidt-Degener.¹⁸⁹ Hij drong er bij de minister op aan alles in het werk te stellen om middelen te vinden om de reorganisatiewerkzaamheden te kunnen voltooien. De minister was het met Schmidt-Degener eens en liet zijn collega van Financiën weten dat verder uitstel ontoelaatbaar was. Zijn ambtsgeenoot weigerde echter de benodigde gelden beschikbaar te stellen.¹⁹⁰

Uiteindelijk begon men in september 1931 met de werkzaamheden aan de binnenplaats die op 26 maart 1932 gereed kwam. De minister van OKW had door te bezuinigen op andere begrotingsposten de benodigde gelden kunnen vrijmaken. In de zomer van 1932 kon de oostelijke binnenplaats in gebruik worden genomen als expositieruimte voor de Rembrandt-tentoonstelling. Na afloop van die tentoonstelling werd het materiaal voor de afdeling Geschiedenis te land, waaronder Pienemans *Slag bij Waterloo*, het grootste schilderij van het Rijksmuseum, naar de binnenplaats overgebracht. Na het schiften en ordenen kwam een deel van de afdeling Geschiedenis te land gelijktijdig gereed met de op 9 mei 1933 geopende Willem de Zwijger-tentoonstelling. De nieuwe afdeling was chronologisch geordend en gaf een overzicht van de geschiedenis vanaf omstreeks 1450 tot 1900. Bij de presentatie lag het zwaartepunt, evenals dat in de maritieme afdeling het geval was, op de politiek-militaire geschiedenis, waarbij de '(hogere) beschavingsgeschiedenis' als reliëf diende.¹⁹¹

De nog maar deels voltooide afdeling werd na afloop van de Willem de Zwijger-tentoonstelling op 11 september 1933 voor publiek gesloten. Als gevolg van de economische malaise liep de voltooiing van de afdeling Geschiedenis te land steeds weer vertraging op. De inrichtingswerkzaamheden werden meer dan eens afgebroken wegens tijdelijke uitgavenstops, maar uiteindelijk kon het Nederlands Museum voor Geschiedenis met behulp van het zogenaamde *Werkfonds* en met de in het kader van de werkverschaffing beschikbaar gestelde gelden op 22 mei 1937 worden geopend.¹⁹² De nieuwe afdeling op de oostelijke binnenplaats bestond uit negen door schotten van elkaar gescheiden compar-

Afb. 15. Op de oostelijke binnenplaats was een deel van de opstelling gewijd aan de stedelijke geschiedenis van Amsterdam, waaronder ook de hier op de voorgrond afgebeelde maquette van het stadhuis van Amsterdam.

timenten en de zogenaamde *Wapenkamer* in het zuidoostelijke souterrain, die via een trap was te bereiken. Daar waar de verzamelingen tekort schoten kon men weer rekenen op de medewerking van Bierens de Haan die sinds de totstandkoming van de maritieme afdeling, nu circa 700 prenten aan het Nederlands Museum voor Geschiedenis in bruikleen had gegeven.¹⁹³ Andere lacunes waren gevuld met materiaal uit de penningverzameling Van Gelder en bruiklenen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap (KOG).

Ook in deze afdeling lag weer sterk de nadruk op het beeldende element, op het oproepen van de geschiedenis. Belangrijke episoden en personen uit het Nederlandse verleden waren hier vertegenwoordigd door schilderijen en portretten, objecten, maquettes en relieken. Tot die laatste categorie behoorden onder meer het stokske van Oldenbarnevelt en de relieken die betrekking hadden op zijn onthoofding, de roodfluwelen

aktetas van Johan de Witt, de stoel waarop Vondel zou hebben gezeten toen hij werkzaam was bij de Amsterdamse Bank van Lening en de boekenkist van Hugo de Groot. De slotvoogd van Loevestein had in het jaar voor de opening de minister van OKW verzocht om deze boekenkist in bruikleen te geven aan het slot, waar het beter op zijn plaats zou zijn dan in de *ernstige verzamelingen van het Rijksmuseum*.¹⁹⁴ Hij zag daarbij over het hoofd dat de kist in het Rijksmuseum niet tot de rijksverzamelingen behoorde maar afkomstig was van het KOG. Schmidt-Degener antwoordde daarop dat hij steeds een ruimhartige houding had aangenomen ten aanzien van de wensen van de plaatselijke musea. Als historische objecten en kunstvoorwerpen in het Rijksmuseum minder op hun plaats waren, kwamen de plaatselijke musea steeds in aanmerking voor bruiklenen. In verband met de bijeengebrachte objecten met betrekking tot de godsdiensttwisten tijdens het Twaalfjarige

Bestand, had de boekenkist echter grotere betekenis gekregen dan voordien en kon daarom niet worden gemist.¹⁹⁵ De slotvoogd moest op zoek naar een andere kist. *Het natuurlijke middenpunt* in het Nederlands Museum voor Geschiedenis werd gevormd door Pienemans *Slag bij Waterloo*, in ruimtelijke zin omdat het schilderij in het middelste compartiment van de binnenplaats hing en daarmee het centrum vormde van het Nederlands Museum voor Geschiedenis. Bovendien kon het vanwege de afgebeelde figuur van prins Willem Frederik van Oranje, de latere koning Willem II, beschouwd worden als voorafspiegeling van het latere Koninkrijk der Nederlanden, als uitkomst van de natiëwording waarin het Huis van Oranje-Nassau een belangrijke rol had gespeeld. In de weinige beschrijvingen van de in 1937 voltooide afdeling valt overigens niets van een dergelijke finalistische interpretatie van de Nederlandse geschiedenis terug te vinden.¹⁹⁶ Dat Schmidt-Degeners historische belangstelling inmiddels was gegroeid zoals Huizinga dat bij zijn openingsrede in 1931 had opgemerkt, bleek hier uit het feit dat ook de portretten van Philips II, Alva, Granvelle en anderen waren opgenomen. In zijn in 1919 in de *Grote Commissie* behandelde opzet van het historisch museum was voor deze *vijanden van het huis van Oranje*, die toch zo nauw met de Nederlandse geschiedenis verbonden waren, nog geen plaats ingeruimd.¹⁹⁷ Huizinga was inmiddels na onenigheid over de taakafbakening van de *Kleine Commissie* afgetreden als voorzitter.¹⁹⁸ Bij de afdeling Kunsten en Wetenschappen van het ministerie van OKW had men nog getracht hem van zijn voornemen af te laten zien, maar Huizinga had zijn besluit genomen, waarmee na dertien jaar een eind kwam aan zijn bemoeienis met het Nederlandse museumbeleid.¹⁹⁹ In de diverse compartimenten van de afdeling Geschiedenis te land werd achtereenvolgens aandacht besteed aan de late Middeleeuwen en het tijdperk van Karel V, de aanloop tot de Opstand en de Tachtigjarige Oorlog, de Bestandstwisten en de belangrijkste veroveringen onder prins Maurits en Frederik Hendrik, eindigend bij de Vrede van Munster. Vervolgens werd aandacht

geschonken aan het Huis van Oranje, de stedelijke geschiedenis van Amsterdam, de belangrijkste gebeurtenissen uit de tweede helft van de 17de eeuw en die van de 18de eeuw, de Bataafse Tijd tot en met het einde van de 19de eeuw. In de *Wapenkamer* werd de ontwikkeling van diverse soorten wapens getoond. Bij de ingang van deze ruimte stonden twee door Hendrick de Keyser vervaardigde zandstenen leeuwenfiguren. Daarboven hingen twee beeldhouwde wapens van de stad Amsterdam. Deze ruimte werd ook wel aangeduid als de *Wapenkamer van Amsterdam* vanwege de daar opgestelde harnassen en wapens uit de verzameling van de stad Amsterdam. Uit diezelfde verzameling werden als passende entourage dertien vroege schutterstukken getoond, daterend uit de periode 1531 tot 1623.²⁰⁰ Ook bij de opening van het Nederlands Museum voor Geschiedenis trad Huizinga op als redenaar. Hij was over het hetgeen uiteindelijk in 1937 in het Nederlands Museum voor Geschiedenis tot stand was gekomen niet erg positief. Dat de maritieme afdeling als eerste deel van het historisch museum was ingericht was volgens hem niet vreemd. Dat had niet alleen te maken met de belangrijke plaats die de zee in de Nederlandse geschiedenis had ingenomen maar ook omdat het materiaal ruim vertegenwoordigd was in de verzamelingen van het Rijksmuseum. Bij het samenstellen van een afdeling Geschiedenis te land was dat echter veel moeilijker omdat daarvoor geen kern aanwezig was.²⁰¹ Die kern ontbrak omdat Nederland nooit een *vaderlandsche eerehal had gekend waar de belangrijkste herinneringen van de regering, dynastie, krijgsmacht, rechterlijke macht, kerk en wetenschap* bewaard werden. Wat er dus bijeen viel te brengen was het residu van een kunstmuseum waar alles van waarde eigenlijk al bij voorbaat aan de kunstverzamelingen ten deel was gevallen. Wat hier werd geopend was, zo vervolgde Huizinga, dan ook *géén Nederlandsch historisch museum maar een afdeling vaderlandsche geschiedenis*. Al datgene wat in het Nederlands Museum voor Geschiedenis ontbrak moest worden gezocht in de over het gehele land verspreide historische verzamelingen. Dat

Afb. 16. De in 1935 gereedgekomen Wapenkamer van Amsterdam, gesitueerd in het souterrain van de oostelijke benedenvleugel, waar de ontwikkeling van diverse wapens werd getoond die voor een belangrijk deel in

bruikleen waren verkregen van de stad Amsterdam. Uit diezelfde verzameling werden hier als passende entourage dertien vroege schuttersstukken tentoongesteld.

alles tezamen vormde het feitelijke Historisch Museum dat in Amsterdam zijn centrum had.²⁰²

Besluit

Het Nederlands Museum voor Geschiedenis zoals dat in 1937 zijn uiteindelijke vorm had gekregen was niet hét nationale centrum voor de Nederlandse geschiedenis maar een afdeling vaderlandse geschiedenis waar de herinneringen aan het Nederlandse verleden hun voorlopig laatste rustplaats hadden gevonden. Vanwege de principiële keuze die men ten tijde van de rijkscommissie had gemaakt om in Amsterdam een *Centraal Historisch Museum* op te richten waar vooral het grootse nationale verleden zou worden gepre-

senteerd, werden voor en tijdens het directoraat van Schmidt-Degener allerlei onderdelen van de historische verzamelingen afgestoten. Zo verdwenen de objecten die men rangschikte onder de term 'lagere beschavingsgeschiedenis' naar Arnhem. Een en ander had tot gevolg dat de rijkdom en heterogeniteit van de historische verzamelingen werd teruggebracht. Bij de inrichting moest men zich dus grotendeels behelpen met datgene wat voorhanden was en dat betekende dat objecten bij bepaalde onderwerpen ruim vertegenwoordigd waren en bij andere juist zeer gebrekkig of helemaal niet. Bovendien waren de historische verzamelingen eenzijdig van samenstelling: de objecten bij de politiek-militaire geschiedenis, de 'hogere bescha-

vingsgeschiedenis' en relieken uit de bovenlaag van de samenleving waren betrekkelijk rijk vertegenwoordigd.

De uitgangspunten die ten grondslag lagen aan het historisch museum en de latere invulling daarvan waren voornamelijk het werk van Schmidt-Degener. In feite had hij de opzet al tijdens de bijeenkomsten van de *Grote Commissie* in grote lijnen uiteengezet. De grote rol die Schmidt-Degener bij de totstandkoming van het historisch museum kon spelen, hield niet alleen verband met de autoritaire manier waarop hij het Rijksmuseum bestierde maar ook met de grote handelingsvrijheid die hem werd gelaten. Zo kon de door Huizinga gepreïdeerde *Kleine Commissie* onvoldoende tegenwicht bieden tegen de hoofddirecteur van het Rijksmuseum. Dat er na het verschijnen van het rapport van de rijkscommissie in 1921 nauwelijks meer over het historisch museum werd gedebatteerd, kwam omdat het met veel vertraging werd gerealiseerd en omdat aan de belangrijkste bezwaren, die de oorspronkelijke opzet bij Huizinga als een van haar invloedrijkste criticasters hadden opgeroepen, tegemoet werd gekomen.

Het hoofddoel van deze presentatie met haar nadruk op de politiek-militaire geschiedenis, de 'hogere beschavingsgeschiedenis', de grootse Gouden Eeuw en de natievorming als de sleutel tot het Nederlandse verleden, was om met datgene wat in de rijksverzamelingen voorhanden was – hoe eenzijdig en summier zij op onderdelen dan ook was samengesteld – het nationale verleden te laten herleven. De merkwaardige scheiding in het historisch museum die het Nederlandse verleden opdeelde in de geschiedenis ter zee en te land was aangebracht om de samenvoeging van de historisch-maritieme verzamelingen van het Rijksmuseum en het Scheepvaartmuseum mogelijk te maken. De verschillende uitgangspunten die de inzet vormden van de moeizame onderhandelingen tussen beide instellingen maakten dat de gezamenlijke huisvesting van beide verzamelingen niet in de praktijk werd gebracht. Gaandeweg schrokken beide partijen terug voor de uiteindelijke consequenties die de samenvoeging van de verzamelingen met zich meebrachten. Bovendien had het bestuur van het Scheep-

vaartmuseum vanaf het begin van de besprekingen met het Rijksmuseum moeite gehad met de gedachte dat men de eigen autonomie zou moeten opgeven.

Het criterium om authentieke objecten te tonen was een tegemoetkoming aan de notie dat er naast esthetisch genot ook sprake kon zijn van historisch genieten. Door originele objecten op een beeldende en sfeeropropende manier tentoon te stellen, wilde men de bezoeker van het Nederlands Museum voor Geschiedenis de directe nabijheid van het grootse verleden van de Nederlandse natie laten ervaren. De bezoeker moest hier zeker niet de volledigheid van een platenatlas zoeken en evenmin de 'objectiviteit' van een geschiedenisboek. Wat men te zien kreeg was een esthetische en soms triomfalistische presentatie van de wording van de Nederlandse natie en de betekenis die deze in Europa had gehad. De gang door het museum moest de bezoeker met een gevoel van trots vervullen. Voor al datgene wat in het Nederlands Museum voor Geschiedenis ontbrak, kon de bezoeker terecht in de over ons land verspreide historische verzamelingen.

Nog geen tweeënhalfjaar na de opening van het zo moeizaam tot stand gekomen Nederlands Museum voor Geschiedenis werd het al weer ontmanteld. In verband met de oorlogsdreiging sloot het Rijksmuseum op 25 augustus 1939 zijn deuren. Als gevolg van de die dag afgekondigde voor-mobilisatie werden alle belangrijke collecties in de daarop volgende maanden geëvacueerd naar schuilkelders, kerken en scholen in diverse plaatsen in het land.²⁹³ Bovendien werd nog een aanzienlijk deel van de in het Rijksmuseum achtergebleven objecten, dat op 17 november van dat jaar werd heropend, opgeslagen in de speciaal voor dat doel gestutte kelders van het gebouw. De hoofddirecteur en zijn medewerkers moesten met lede ogen aanzien hoe in nog geen twee maanden tijd het resultaat van de zo moeizaam bevochten reorganisatie teniet was gedaan. Het betekende niet alleen in materiële zin het einde van het *Rijksmuseum-Schmidt-Degener*, het was tevens het einde van zijn levenswerk. In 1941 overleed Schmidt-Degener in de villa van het Rijksmuseum.

Noten

* Dit onderzoek vond plaats in het kader van het onderzoeksprogramma van het ter gelegenheid van het afscheid van prof. dr. H.W. van Os als algemeen directeur van het Rijksmuseum ingestelde *Onderzoeksfonds voor de geschiedenis van het Rijksmuseum*. De bij dit onderzoek behorende reconstructie van de inhoud van de presentatie van het Nederlands Museum voor Geschiedenis (tentoongestelde objecten en beeldmateriaal van de opstelling) berust bij de afdeling Nederlandse Geschiedenis van het Rijksmuseum. Mijn dank gaat in de eerste plaats uit naar de begeleiders van dit onderzoek, dr. J.P. Sigmond, hoofd van de afdeling Nederlandse geschiedenis van het Rijksmuseum, en mevr. dr. E. Bergvelt, kunsthistorica en verbonden aan de vakgroep Culturele Studies van de Universiteit van Amsterdam. Bovendien wil ik al diegenen bedanken, korthedshalve noem ik hen niet bij naam, die hebben bijgedragen aan de totstandkoming van dit onderzoek. Mijn dank voor hun bijdrage is daarom niet minder groot.

¹ Zie over de opvolging van Van Riemsdijk: F.J. Duparc, *Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed*, 's-Gravenhage 1975, pp. 201–202. Voor M.I. Duparc, chef van de afdeling Kunsten en Wetenschappen van het in 1918 opgerichte ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, stond het vast dat Schmidt-Degener de aangewezen man was om Van Riemsdijk op te volgen, een keuze die volgens hem ook in kringen van deskundigen gedeeld werd. Zie over Schmidt-Degener, in het bijzonder over het door hem als directeur van het Rijksmuseum van Schilderijen gevoerde beleid: G. Luijten, "De veelheid en de eelheid": een Rijksmuseum Schmidt-Degener, in: *Het Rijksmuseum. Opstellen over de geschiedenis van een nationale instelling*, Weesp 1985 [= Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 35 (1984)], pp. 351–429.

² Saskia de Bodt, Evert van Uitert en Jan de Vries, red., *Pieter Haverkorn van Rijsewijk 1839–1919. Dominee, journalist en museumdirecteur*, Amsterdam 1996, pp. 40, 57, 103; Luijten, 'De veelheid en de eelheid', pp. 355–356. Haverkorn van Rijsewijk was sinds 1883 directeur van het Museum Boymans.

³ Zie voor gegevens over de 22 leden van de rijkscommissie: Duparc, *Een eeuw strijd*, pp. 194, en noten 28, 34–37, pp. 238–239. Als adjunct-secretaris was aangesteld P. Visser, commies van de afdeling Kunsten en Weten-

schappen, in 1920 benoemd tot lid en secretaris.

⁴ De Bondscommissie had haar bevindingen vervat in een driedelige brochure getiteld *Over hervorming en beheer onzer musea*, uitgegeven door de Nederlandse Oudheidkundige Bond, Leiden 1918. Zie voor een uitgebreide behandeling van het museumdebat: Debora J. Meijers, 'De democratisering van schoonheid. Plannen voor museumvernieuwingen in Nederland 1918–1921', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 28 (1977) pp. 55–104; Duparc, *Een eeuw strijd*. Bijzonderheden over de leden van de Bondscommissie die later in de rijkscommissie zitting hadden zijn bij Meijers te vinden op pp. 98–99. A. Pit, directeur van het Nederlands Museum voor Geschiedenis en Kunst (1897–1917), had geen zitting in de rijkscommissie vanwege zijn pensionering in 1917.

⁵ Het voorstel voor de oprichting van de rijkscommissie was afkomstig van M.I. Duparc. Zie: Duparc, *Een eeuw strijd*, p. 194.

⁶ *Rapport der Rijkscommissie van advies inzake reorganisatie van het museumwezen hier te lande*, 's-Gravenhage 1921, 'Inleidende samenvatting der voorstellen'.

⁷ Luijten, "De veelheid en de eelheid", p. 352; J. Huizinga, 'Herdenking van Frederik Schmidt-Degener. 10 december 1881–21 november 1941', in: *Verzamelde Werken*, IV, Haarlem 1950, pp. 535–543, aldaar p. 536.

⁸ Vergelijk in relatie tot het historisch museum bijvoorbeeld ook de eindrapportage over het Scheepvaartmuseum in het *Rapport der Rijkscommissie*, pp. 49–51 met de hierna in de tekst behandelde voorstellen van Schmidt-Degener inzake de verhouding tussen het Rijksmuseum en het Scheepvaartmuseum.

⁹ Duparc, *Een eeuw strijd*, p. 198.

¹⁰ *Rapport der Rijkscommissie*, pp. 13–14.

¹¹ *Ibidem*, p. 14.

¹² Het historisch museum werd in de 7de tot en met de 10de vergadering besproken. Om de tegenstellingen tussen de diverse partijen te overbruggen was voor het opstellen van een programma voor het historisch museum een subcommissie ingesteld met als leden Duparc, Schmidt-Degener, Hofstede de Groot, Van Gelder, Holwerda en Muller. In de 32de vergadering werden de door de subcommissie opgestelde *ontwerp conclusies voor het Historisch Museum* plenair besproken en na een klein aantal wijzigingen goedgekeurd.

¹³ Zie over Samuel Muller Fzn. (de zoon van de bekende antiquaar en bibliograaf Frederik

Muller) als historicus: F.W.N. Hugenholtz, 'S. Muller Fzn. als historicus', *Jaarboek Oud Utrecht* 1974, pp. 215–223.

¹⁴ Sinds 1918 stond Van Gelder bovendien aan het hoofd van de *Dienst voor Kunsten en Wetenschappen der gemeente 's-Gravenhage*.

¹⁵ Mullers streven naar onpartijdigheid is terug te voeren op de aan het einde van de jaren vijftig van de negentiende eeuw door de historicus R. Fruin geïntroduceerde onpartijdigheidsleer. Fruin wilde vanuit zijn positivistisch-liberale wetenschapsopvatting met de door hem ontwikkelde methode de geschiedschrijving los maken van de politiek en theologie met als doel een conciliantie tot stand te brengen tussen de verschillende (religieus-)staatkundige ideologieën. Een onpartijdige houding ten aanzien van de bijdrage die de verschillende partijen hadden geleverd bij de wording van de Nederlandse natie, zou een historiografie opleveren die ook de politieke pacificatie van het eigentijdse staatsbestel zou kunnen versterken. Zie: Jo Tollebeek, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860*, Amsterdam 1990, pp. 16–58.

¹⁶ *Gedrukte notulen van de vergaderingen van de Rijkscommissie voor het museumwezen*, 1, p. 248.

¹⁷ *Over hervorming en beheer onzer musea*, p. 27. Zie voor de globale inhoud van het door de Bond voorgestelde historisch museum: Duparc, *Een eeuw strijd*, noot 17, p. 238.

¹⁸ *Rapport der Rijkscommissie*, pp. 18, 45–46.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 17–18. Het besluit om het historisch museum te verdelen over drie lokaties viel in de achtste vergadering van de rijkscommissie, zie: *Gedrukte notulen van de vergaderingen van de Rijkscommissie*, 1, pp. 241–259. Muller c.s. vonden een dergelijke opdeling van het Nederlands verleden onuitvoerbaar en volstrekt willekeurig en zagen een territoriale afbakening als de enig mogelijke begrenzing. Tot dat territorium rekende men de gebiedsgrenzen van het toenmalige Nederland en de gebieden die er in het verleden voor bepaalde tijd deel van uit hadden gemaakt.

²⁰ 'Nota van den heer Schmidt-Degener over het Centraal Museum voor Nederlandse Geschiedenis', opgenomen in de *Gedrukte notulen van de vergaderingen van de Rijkscommissie*, 1, pp. 242–259, aldaar 243.

²¹ Ondanks die ontwikkelingen in de historiografie moet de verbreding van de thematiek ook weer niet al te zeer worden benadrukt, daar de politieke geschiedenis nog lange tijd het primaat

bleef behouden. Zie daarover: Tollebeek, *De toga van Fruin*, pp. 131–181.

²² *Gedrukte notulen van de vergaderingen van de Rijkscommissie*, 1, p. 234.

²³ Deze scheiding kwam uit de koker van Schmidt-Degener en was naast een inhoudelijke indeling toch vooral strategisch bedoeld geweest om de gezamenlijke huisvesting van de maritiem-historische verzamelingen van het Scheepvaartmuseum en het Rijksmuseum mogelijk te maken. Muller complimenteerde hem met deze originele gedachte, daarbij opmerkend dat het waarschijnlijk geïnspireerd was op een voorstel van Hofstede de Groot om de nationale gedachte te vervangen door de territoriale gedachte. Zie: *Gedrukte notulen van de vergaderingen van de Rijkscommissie*, 1, p. 250–251. Zie ook: H. Hazelhoff Roelfzema, e.a., *Roeien met de riemen... 75 jaar Vereeniging Nederlandsch Historisch Scheepvaartmuseum*, Amsterdam 1991, pp. 38–39, waar in de verkorte weergave van de vergadering van het dagelijks bestuur van het Scheepvaartmuseum op 16 maart 1921 gewag wordt gemaakt van het doel van deze scheiding.

²⁴ *Rapport der Rijkscommissie*, p. 44.

²⁵ Uit het museumrapport valt op te maken dat dit programma door de meerderheid van de commissieleden onderschreven werd.

²⁶ Zoals dat later ook in het rapport van de rijkscommissie werd overgenomen, zie: *Rapport der Rijkscommissie*, p. 15.

²⁷ 'Nota van den heer Schmidt-Degener over het Centraal Museum voor Nederlandse Geschiedenis', *Gedrukte notulen van de vergaderingen van de Rijkscommissie*, 1, p. 243.

²⁸ Dat de objecten die vielen onder de categorie *zedes en gewoontes* grotendeels in de depots van het Nederlands Museum waren terechtgekomen ontleen ik aan een uitspraak van Muller. De klederdrachten waren toen al naar het Openlucht Museum overgebracht. Zie: *Gedrukte notulen van de vergaderingen van de Rijkscommissie*, 1, pp. 222, 229.

²⁹ 'Nota van den heer Schmidt-Degener over het Centraal Museum voor Nederlandse Geschiedenis', *Gedrukte notulen van de vergaderingen van de Rijkscommissie*, 1, p. 243. Overigens kunnen we uit Mullers opmerkingen opmaken (p. 248) dat het *Bureau* van de rijkscommissie al voor de discussie over dit thema had plaatsgevonden, het historisch museum had omgedoopt tot *Centraal Museum voor Nederlandsche Geschiedenis*. De inhoud ervan werd volgens Muller al direct

gereduceerd tot de politieke geschiedenis.

³⁰ Door de sterke nadruk op esthetiek en kunst was er weinig ruimte voor afwijkende opvattingen en dat werd zeker door de historicus Muller in sterke mate ervaren. Zie: *Gedrukte notulen van de vergaderingen van de Rijkscommissie*, 1, p. 248.

³¹ *Gedrukte notulen van de vergaderingen van de Rijkscommissie*, 1, p. 249.

³² *Ibidem*, pp. 249–250.

³³ C.G. 't Hooft was bovendien directeur/conservator van Museum Fodor. A.W.M. Mensing was directeur van het antiquariaat en veilinghuis Frederik Muller en verzamelaar van scheepsmoedellen. Zie over hem: Hazelhoff Roelfzema, *Roeien met de riemen*.

³⁴ De benaming is overigens onjuist omdat er bijvoorbeeld in Rotterdam in de eeuw daarvoor ook al scheepvaarttentoonstellingen waren georganiseerd. In 1900 organiseerde de bankier dr. D.F. Scheurleer in Den Haag de eerste maritiem-historische tentoonstelling onder de naam *Geschiedkundige Tentoonstelling van het Nederlandsche Zeewezen*. Zie: Hazelhoff Roelfzema, *Roeien met de riemen*, pp. 15–18.

³⁵ Hazelhoff Roelfzema, *Roeien met de riemen*, pp. 22–24.

³⁶ Geciteerd in: Hazelhoff Roelfzema, *Roeien met de riemen*, p. 30.

³⁷ Duparc, *Een eeuw strijd*, p. 340; Sjoerd de Meer, 's Lands Zeemagazijn, Zutphen 1994, pp. 72–73. Koningin Wilhelmina had al in 1913, bij haar bezoek aan de historische afdeling van de Entos, laten weten de plannen voor de oprichting van een scheepvaartmuseum een warm hart toe te dragen. Het bleef bij deze morele steun, op financiële steun van overheidswege, zo bleek, hoefde de Vereniging niet te rekenen.

³⁸ *Rapport der Rijkscommissie*, p. 50.

³⁹ *Idem*.

⁴⁰ In zijn oratie ter gelegenheid van de aanvaarding van zijn eerste hoogleraarschap in de algemene en vaderlandse geschiedenis in Groningen, had Huizinga al geprobeerd de klassieke tegenstellingen tussen kunst en wetenschap (geschiedbeoefening) te verzoenen. Dit uitgangspunt zou zijn latere werk blijven kenmerken, zie: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, 1, 's-Gravenhage 1979, pp. 259–262, aldaar p. 261.

⁴¹ Lugt was met zijn in 1918 in Amsterdam uitgegeven vlugschrift *Het redderen van den natio-*

nen kunstboek een van de felste bestrijders van de opvattingen van de Bond. Zie voor een uitgebreide vergelijking van de opvattingen van de Bond, Lugt en het rapport van de rijkscommissie: Meijers, 'De democratisering van schoonheid'.

⁴² J. Huizinga, 'Het Historisch Museum', in: *Verzamelde Werken* II, pp. 559–569, aldaar p. 562.

⁴³ *Ibidem*, p. 563. Zie over de door Lugt voorgestane cultuur-historische inrichtingswijze: Meijers, 'De democratisering van schoonheid', pp. 59–60.

⁴⁴ Huizinga, 'Het Historisch Museum', p. 563.

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 565–569.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 566. Dat het door Huizinga omschreven gevoel nog springlevend is bleek onlangs nog toen de archeoloog E. Graafstal een bij Vleuten-De Meern opgegraven deel van een Romeinse weg typeerde als een *historische sensatie*. Zie: *de Volkskrant*, 'Vleuten-De Meern wil archeologische vondst opnemen in bestemmingsplan. Romeinse weg 'historische sensatie', 27 september 1997.

⁴⁷ 'Nota van den heer Schmidt-Degener over het Centraal Museum voor Nederlandse Geschiedenis', *Gedrukte notulen van de vergaderingen van de Rijkscommissie*, 1, pp. 242–243. Schmidt-Degener was echter wel degelijk bekend met de museale consequenties van het door Huizinga geformuleerde begrip. De term 'historische suggestie' werd ook door hemzelf wel eens gebruikt, zie bijvoorbeeld: *Gedrukte notulen van de vergaderingen van de Rijkscommissie*, II, p. 621.

⁴⁸ *Rapport der Rijkscommissie*, pp. 44–45.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 41.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 41, 46. Uit de notulen van de rijkscommissie blijkt dat de leden ervan bekend waren met Huizinga's artikel over het historisch museum, daar het in de 19de vergadering door Duparc werd rondgedeeld.

⁵¹ Huizinga, 'Het rapport der museumcommissie', *Verzamelde Werken* II, pp. 569–578, aldaar pp. 570–572.

⁵² *Ibidem*, p. 573.

⁵³ *Rapport der Rijkscommissie*, p. 51. Zie over Schmidt-Degeners bruikleenvoorstel: Archief van het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, afdeling Kunsten en Wetenschappen (voortaan afgekort als Archief okw, afd. k.w.), inv. nr 698: Brief van Schmidt-Degener aan het Bureau van de rijkscommissie van

advies inzake de reorganisatie van het museum-wezen, dd. 17 augustus 1920.

⁵⁴ Zie voor de inhoud van deze verzameling: *Catalogus der verzameling van modellen van het departement van marine*, 's-Gravenhage 1858. Zie verder: Harm Stevens, red., *Techniek in schoonheid. De Marinemodellenkamer van het Rijksmuseum te Amsterdam*, Rijksmuseum Amsterdam 1995.

⁵⁵ Frederic Adolph Hoefer (1850–1938) moest zijn loopbaan als officier bij de veldartillerie beëindigen na een ongelukkige val van zijn paard. Hij werd later gemeentearchivaris van Hattum, directeur van het Provinciaal Overijselsch Geschiedkundig Museum te Zwolle, directeur van het in 1913 als Nederlandsch Artillerie Museum geopende Legermuseum, voorzitter van de Vereniging voor Volkskunde 'Het Nederlandsch Openluchtmuseum' en zeer actief op het gebied van de monumentenzorg. Zie: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, II, Amsterdam 1985, pp. 532–534.

⁵⁶ *Rapport der Rijkscommissie*, pp. 45, 51.

⁵⁷ Zie voor de sinds 1916 door de Vereniging bijeengebrachte verzamelingen: Hazelhoff Roelfzema, *Roeien met de riemen*.

⁵⁸ Meijers, 'De democratisering van schoonheid', p. 84 en noot 103, pp. 102–103; Duparc, *Een eeuw strijd*, p. 202.

⁵⁹ Dit op 3 juni 1922 ingestelde adviescollege bestond daarnaast nog uit het nieuw toegetreden lid prof. dr. J.C. van Eerde. P. Visser vervulde opnieuw de functie van secretaris. Zie voor de installatie van de nieuwe museumraad: Archief Rijksmuseum Amsterdam (voortaan afgekort als ARMA), inv. nr. 2512: notulen van de vergadering van de Rijkscommissie van Advies inzake de Musea (voortaan afgekort als 'notulen *Kleine Commissie*'), dd. 3 juni 1922. In deze eerste vergadering werd de *Kleine Commissie* geïnstalleerd door de minister van OKW, dr. J.Th. de Visser. Zie over de weinige plannen die ten tijde van dit nieuwe adviescollege ten uitvoer konden worden gebracht: Duparc, *Een eeuw strijd*, pp. 199–200.

⁶⁰ *Rapport der Rijkscommissie*, p. 45.

⁶¹ Idem.

⁶² Duparc, *Een eeuw strijd*, pp. 201–202 en noot 79, pp. 239–241.

⁶³ Ongedateerde nota van Duparc aan de minister van OKW, geciteerd in Duparc, *Een eeuw strijd*, noot 80, p. 241. De chef van de afdeling Kunsten en Wetenschappen merkt verder nog op: *De heer van Notten is een zeer correct en*

hoogstaand man, maar hij mist ten eenenmale, ook reeds door zijn opleiding, de breedheid van opvatting, die noodig is om leiding te geven aan een dergelijk veelomvattend complex. Het is juist de heer Schmidt-Degener die getoond heeft, deze breedheid in bijzondere mate te bezitten.

⁶⁴ Volgens Duparc was het ondenkbaar dat Schmidt-Degener zich bij een dergelijke ondergeschikte positie zou neerleggen. Zie: Ongedateerde nota van Duparc aan de minister van OKW, geciteerd in Duparc, *Een eeuw strijd*, noot 80, p. 241.

⁶⁵ De opmerking over Schmidt-Degener is te vinden bij: Duparc, *Een eeuw strijd*, p. 204. Zie voor de gegevens over Jos Cuypers: C.S.T.J. Huijts, K.M. Veenland-Heineman en A.A.E. Vels Heijns, *Het Rijksmuseum, ontwerpen, bouwen en verbouwen, 1863, 1885, 1985*, 's-Gravenhage 1985, p. 50.

⁶⁶ Archief OKW, Afd. k.w., inv.nr. 559: KB van 30 maart 1922, No. 41. Hij ontving hiervoor een honorarium van 6% van het bedrag van de uit hoofde van zijn functie uit te voeren werkzaamheden (het bedrag voor loon van de vaste en losse werklieden inbegrepen). Bij KB van 24 augustus 1923, No. 55 werd zijn honorarium met terugwerkende kracht vanaf 1 juli gewijzigd in 4%, de loonkosten voor werklieden niet meer inbegrepen.

⁶⁷ Archief OKW, Afdeling k.w., inv.nr. 559: Conceptbrief, No. 1387, dd. 27 maart 1922 voor het Koninklijk Besluit inzake de benoeming van Jos Cuypers. De brief is reeds door de minister ondertekend.

⁶⁸ ARMA, inv.nr. 2512: notulen *Kleine Commissie*, dd. 24 januari 1925. Bij de bespreking van de bouwkundige aanpassingen van het museum merkte Schmidt-Degener op: *Tijdens het leven van Dr. Cuypers is weinig goeds van het gebouw gezegd; het is – met zijn goedvinden en onder zijn leiding – erger mishandeld dan een onzer ooit zou durven doen.*

⁶⁹ Semi-statisch archief van het ministerie van VROM: semi-statisch archief Rijksgebouwendienst (voortaan afgekort als Archief VROM/RGD): Centrale Directies, Map Personeelsgegevens, dossier Jos. Th.J. Cuypers. Cuypers zelf viel onder het Ministerie van OKW. Zie over het Bureau Onderhoud van de Rijksgebouwendienst: Corjan van der Peet en Guido Steenmeijer, red., *De Rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*, Rotterdam 1995, p. 369.

⁷⁰ Aan het gebouw dat zich enerzijds op tal van punten niet goed leende voor de beoogde mu-

seumfunctie, zoals het op het Noorden georiënteerde zijlicht, het verwarrende stelsel van doorgangen en de overdadige wanddecoraties, was volgens Schmidt-Degener veel te verbeteren als maar met overleg tewerk werd gegaan. De afmetingen en verhoudingen van de meeste zalen waren volgens hem zelfs voorbeeldig, zie: *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen van Geschiedenis en Kunst*, 1922, p. 21.

⁷¹ Zie over Schmidt-Degener en de reorganisatie van het Rijksmuseum van Schilderijen: Luijten, 'De veelheid en de eelheid'.

⁷² ARMA, inv.nr. 1379: Nota van Schmidt-Degener, Kabinet, No. 6; 'De toekomstige mogelijkheden van het Rijks Museumgebouw', dd. 23 februari 1923 aan J. Huizinga, voorzitter van de *Kleine Commissie*.

⁷³ Idem. Zie voor het concept: ARMA, inv.nr. 2516: 'Kort overzicht van de geprojecteerde veranderingen in de bovenzalen en trapportalen van het Rijks Museum', met aantekening: *niet verzonden, maar op verzoek uitgebreid over de ruimte-vraagstukken van het heele museum*, dd. 22 februari 1923.

⁷⁴ *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1922, p. 22.

⁷⁵ ARMA, inv.nr. 1379: Nota van Schmidt-Degener, Kabinet, No. 6; 'De toekomstige mogelijkheden van het Rijks Museumgebouw', dd. 23 februari 1923.

⁷⁶ ARMA, inv.nr. 2512: notulen *Kleine Commissie*, dd. 21 februari 1924.

⁷⁷ *Rapport der Rijkscommissie*, p. 45.

⁷⁸ Zie hiervoor onder meer: Archief okw, Afd. K.w., inv.nr. 562. Hieronder volgen enkele voorbeelden van de frequentie en omvang van de bruiklenen uit de collectie Snoukaert van Schauburg aan het Legermuseum (uniformen, uitrustingsstukken, wapens, etc.): 1923: november, zesde zending, lijst 3 pagina's, ondertekend door Van Notten; 1925: juli, lijst met 19 pagina's, 17 december, lijst met 10 pagina's (aantekening december 1924 1e zending verzonden), 27 december, lijst met 33 pagina's. Proces verbaal van de 5e zending ingevolg van de machtiging van de minister van okw, 19.11.1924, No. 5074, Afd. K.w.; 1927: juni, lijst met 14 pagina's, volgens machtiging okw 19.11.1924, No. 5074 en van 01.02.1927, No. 562, Afd. K.w. Voor een zeer uitgebreid overzicht verwijs ik naar het bij de afdeling Nederlandse Geschiedenis aanwezige *Overzicht van bruiklenen van het Rijksmuseum te Amsterdam aan 'De Doorwerth' en het Koninklijk Neder-*

lands Leger en Wapenmuseum Generaal Hoeferte Leiden, 2 dln.

⁷⁹ In de periode 1908-1921 werden dertien zendingen voorwerpen uit de collectie Snoukaert van Schauburg in bruikleen gegeven aan acht, voornamelijk militaire instellingen. Zie: ARMA, inv.nr. 1301: Overzichtslijst bij de brief van Schmidt-Degener aan F.A. Hoefer, directeur van het Legermuseum, dd. 29 juni 1927.

⁸⁰ Zie voor een algemeen overzicht: Duparc, *Een eeuw strijd*, pp. 79-87, 114-116, 158-159, 162-164, 203-204. Voor het Nederlands Museum in de periode 1896-1918: J.F. Heijbroek, 'Adriaan Pit, directeur van het Nederlandsch Museum. Een vergeten episode uit de geschiedenis van het Rijksmuseum', *Bulletin van het Rijksmuseum* 33 (1985), pp. 233-265. In het artikel van Heijbroek is in noot 38, p. 261, een overzicht te vinden van de weinige literatuur die over het Nederlands Museum verschenen is.

⁸¹ Duparc, *Een eeuw strijd*, pp. 86-87.

⁸² David van der Kellen Jr., *Gids voor de bezoekers van het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst*, Amsterdam 1888, p. 1.

⁸³ Tijdens en kort na de verhuizing naar Amsterdam werd de verzameling uitgebreid met objecten uit het opgeheven Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden, de verzameling marine-modellen van het departement van Marine, bruiklenen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, de van de stad Amsterdam in bruikleen verkregen verzameling historische voorwerpen, het Penningkabinet Van Gelder en verdere aankopen en bruiklenen. Zie voor de globale inhoud van het Nederlands Museum: Van der Kellen Jr., *Gids voor de bezoekers van het Nederlandsch Museum*.

⁸⁴ In totaal waren er tien groepen met nationale klederdrachten te zien die vervaardigd waren voor de Nederlandse afdeling van de in 1878 in Parijs gehouden wereldtentoonstelling. Zie: *Wegwijzer door 's Rijksmuseum te Amsterdam*, Amsterdam 1890, pp. 162-163.

⁸⁵ Bij de ingang van het middenvak van de oostelijke binnenplaats stond het door de beeldhouwer Bart van Hove vervaardigde standbeeld dat de Nederlandse wapenfeiten op Atjeh moest memoreren. Op het voetstuk van dit beeld van de gevleugelde Victoria, stond onder meer de spreuk te lezen: *Schitterend handhaafden zee- en landmagt de eer des lands*. Zie: *Wegwijzer door 's Rijksmuseum te Amsterdam*, p. 161.

⁸⁶ Huijts, Veenland-Heineman, Vels Heijn, *Het*

Rijksmuseum, ontwerpen, bouwen en verbouwen, p. 32.

⁸⁷ A. Pit, 's Rijks Kunstnijverheid-Museum', *De Gids* 74, No. III (1910), pp. 470-482. Zie over Pit: Heijbroek, 'Adriaan Pit, directeur van het Nederlandsch Museum'.

⁸⁸ Pit, 's Rijks Kunstnijverheid-Museum', p. 471. Ook in die verzameling kwamen door ontoereikende middelen een groot aantal lacunes voor. Het Nederlands Museum dat tijdens zijn directoraat sterk educatief gericht was – kenmerkend was het seriesysteem waarmee de ontwikkelingsgang van kunstnijverheid en beeldende kunst werd getoond – verdiende in zijn ogen meer steun van zowel de overheid als van particulieren.

⁸⁹ Heijbroek, 'Adriaan Pit, directeur van het Nederlandsch Museum', pp. 246-247.

⁹⁰ *Gedrukte notulen van de vergaderingen van de Rijkscommissie*, 1, p. 222. Bovendien informeerde Van Notten de leden van de subcommissie dat er aan het onderhoud van de verzameling marinemodellen al jaren niets meer was gedaan.

⁹¹ *Ibidem*, pp. 222-223.

⁹² *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1922, p. 26.

⁹³ Van Notten bepleitte evenals zijn voorganger de vorming van een afzonderlijk museum voor kunstnijverheid en beeldhouwkunst, dat na afscheiding van de historische verzameling, de bouwfragmenten en de volkskundige voorwerpen uit de *bouwvallen* van het Nederlands Museum zou moeten worden opgebouwd. Ook de door hem voorgestelde inrichting van dit museum sloot in grote lijnen aan bij de categorieën die Pit – voor een ander doel weliswaar – had geformuleerd. Zie daarover: *Gedrukte notulen van de vergaderingen van de Rijkscommissie*, II, p. 540; Heijbroek, 'Adriaan Pit, directeur van het Nederlandsch Museum', pp. 239-240.

⁹⁴ ARMA, inv.nr. 1379; Nota van Schmidt Degener; 'De toekomstige mogelijkheden van het Rijks Museumgebouw', dd. 3 mei 1923 aan J. Huizinga, voorzitter van de Rijkscommissie van Advies inzake de Musea. Deze nota is een samenvoeging van de eerder dat jaar geschreven nota van 23 februari en een supplement daarop van 3 april. Teding van Berkhout had voorgesteld dat niet de plannen van de hoofddirecteur, maar de wensen van hemzelf en die van Van Notten de basis voor de besprekingen zouden vormen. Een dergelijke ondermijning van de positie van Schmidt-Degener was voor de leden van de *Kleine Commissie* onaanvaardbaar. Zie:

ARMA, inv. nr. 2512: notulen *Kleine Commissie*, dd. 18 mei 1923 (de discussie over de reorganisatieplannen werd voortgezet in de vergadering van 15 juni 1923).

⁹⁵ Van Notten reageerde op Schmidt-Degeners plannen met een contra-voorstel dat kan worden opgevat als een motie van wantrouwen tegen de hoofddirecteur. Zie: ARMA, inv.nr. 2516: 'Rapport van den directeur van het Ned. Museum betreffende verbetering van toestanden in het Rijksmuseumgebouw', dd. 18 mei 1923.

⁹⁶ Om nog wat olie op het vuur te gooien stelde Van Notten bovendien voor om ten behoeve van allerlei ruimtekwesties de directeurswoning in de villa te bestemmen als kantoorruimte voor de drie museumdirecties. Schmidt-Degener reageerde diplomatiek en verklaarde ten aanzien van de villa bereid het belang van het museum boven het particulier belang te stellen. Zie: ARMA, inv. nr. 2512: notulen *Kleine Commissie*, dd. 18 mei 1923.

⁹⁷ ARMA, inv. nr. 2512: notulen *Kleine Commissie*, dd. 18 mei 1923. Van Notten stemde in met het voorstel dat de historische verzameling onder eenhoofdig beheer zou komen te staan daar hij het gezien de opgedane ervaringen volstrekt verwerpelijk achtte dat twee directeurs medezeggenschap over dezelfde ruimte zouden hebben.

⁹⁸ ARMA, inv. nr. 2512: notulen *Kleine Commissie*, dd. 25 oktober 1923.

⁹⁹ *Idem*.

¹⁰⁰ ARMA, inv. nr. 2512: notulen *Kleine Commissie*, dd. 31 januari 1924. Een en ander bleek het werk te zijn van Duparc die, in de lijn van de door de regering doorgevoerde bezuinigingen op zijn departement, op grond van zakelijke motieven een positief advies had uitgebracht over de mogelijkheid en wenselijkheid van de opheffing van de functie van Van Notten. De persoonlijke consideraties die de commissieleden tot een afwijzend advies brachten konden volgens de chef van de afdeling Kunsten en Wetenschappen in het heersende bezuinigingsklimaat nu eenmaal geen richtlijn zijn.

¹⁰¹ Ook W.J.S. Steenhoff was door de minister gevraagd zelf ontslag te vragen. Zijn functie werd eveneens op 1 mei 1924 officieel opheven. Zie ARMA: inv.nr. 1484 en *Chronologisch overzicht van het Rijksmuseum* (dit overzicht met de belangrijkste gebeurtenissen uit de geschiedenis van het Rijksmuseum en gegevens over medewerkers berust in het archief van het Rijksmuseum).

¹⁰² ARMA, inv. nr. 2512: notulen *Kleine Commissie*, dd. 22 november 1924.

¹⁰³ Idem.

¹⁰⁴ ARMA, inv. nr. 2512: notulen *Kleine Commissie*, dd. 13 december 1924. Op verzoek van Huizinga had prof. mr. E.M. Meyers een concept voor het bestuur van het Rijksmuseum opgesteld, dat in eerste instantie door Schmidt-Degener verder zou worden bewerkt. Na een vergadering van de speciaal hiervoor ingestelde subcommissie, gevormd door Veth, Huizinga en – tegen zijn zin – Schmidt-Degener, was duidelijk geworden dat het praktischer was om verder te werken met de oude reglementen.

¹⁰⁵ ARMA, inv. nr. 2516: Afschrift van een strikt vertrouwelijk reorganisatieoverzicht van Schmidt-Degener aan de voorzitter van de Rijkscommissie van Advies inzake de Musea, dd. 3 januari 1925.

¹⁰⁶ Idem. Zie ook: ARMA, inv. nr. 1605: brief van Schmidt-Degener aan de minister van OKW, No. 13017, dd. 29 december 1924, waarin hij ten aanzien van de beschikbaarheid van de oostelijke benedenvleugel en daarbij behorende binnenplaats opmerkt dat daardoor: ... *een lokaal afgescheiden ruimte voor het Historisch Museum geschapen kan worden. Waar zoo herhaaldelijk op deze scheiding is aangedrongen behoef ik Uwe excellentie op de betekenis en het voordeel hiervan niet te wijzen.*

¹⁰⁷ ARMA, inv. nr. 1605: Reorganisatieoverzicht van Schmidt-Degener aan de minister van OKW, No. 13159, dd. 9 mei 1925. Dit overzicht, opgesteld ten behoeve van het hoofd van de Rijksgebouwendienst, was eerst ter goedkeuring verstuurd aan de minister van OKW.

¹⁰⁸ ARMA, inv. nr. 2512: notulen *Kleine Commissie*, dd. 25 september 1924.

¹⁰⁹ Idem. In het heersende bezuinigingsklimaat zou volgens Duparc de aanstelling van een directeur van het nog op te richten historisch museum vrijwel zeker worden afgewezen.

¹¹⁰ Archief VROM/RGD: Centrale Directies, Objecten/Correspondentiedossiers A 53: 1 Bouw: Brieven van het ministerie van Financiën, afd. Rijksgebouwen aan de minister van OKW, No. 55, dd. 1 april 1925 en No. 54, dd. 20 april [onjuiste datering, moet zijn 20 mei] 1925. In de laatste brief met een overzicht van de kosten voor diverse verbouwwerkzaamheden, is naast het bedrag van 80.000 gulden voor het verbouwen van de ruimten voor het historisch museum de opmerking opgenomen dat de werkzaamheden pas in 1928 zullen beginnen.

¹¹¹ ARMA, inv. nr. 1605: Reorganisatieoverzicht van Schmidt-Degener aan de minister van OKW, No. 13159, dd. 9 mei 1925.

¹¹² Bij deze vergaderingen besprak Schmidt-Degener de door hem gewenste verbouwingen en aanpassingen met de secretaris van de *Kleine Commissie* Visser, die Duparc na diens overlijden in 1925 was opgevolgd als chef van de afdeling Kunsten en Wetenschappen, J.C.E. baron van Lynden, hoofd afdeling Rijksgebouwen van het ministerie van Financiën en L. Bok, chef van het Bureau Onderhoud van de Rijksgebouwendienst. Zie voor deze vergaderingen bijvoorbeeld: Archief VROM/RGD: Centrale Directies, Objecten/Correspondentiedossiers A 53: 1 Bouw: Rapport van J.C.E. baron Van Lynden, dd. 24 februari 1925, inzake de op 23 februari 1925 in het Rijksmuseum gehouden bouwbespreking. Zie voor gegevens over Van Lynden en Bok: Van der Peet en Steenmeijer, *De Rijksbouwmeesters*. Zie over P. Visser: Duparc, *Een eeuw strijd*, pp. 24–26.

¹¹³ Zie over Van Rijn: Archief OKW, Afd. K.W., inv. nr. 559: Brief van de minister van Financiën aan de minister van OKW, No. 128, Afdeling Rijksgebouwen, dd. 12 december 1923. De brief gaat over de benoeming van W. van Rijn, bouwkundig ambtenaar bij de Dienst der Landsgebouwen. Hij wordt per 15 november 1923 toegevoegd aan de chef van het Bureau Onderhoud van de Rijksgebouwendienst en belast met het toezicht op de onderhoudswerkzaamheden voor het Rijksmuseum. De in Den Haag woonachtige Van Rijn moest zich per 1 januari 1924 vestigen in Amsterdam.

¹¹⁴ Van der Peet en Steenmeijer, *De Rijksbouwmeesters*, pp. 349, 369, citaat op p. 454.

¹¹⁵ Zie hiervoor: *Catalogus der Historische Tentoonstelling Amsterdam 1925*, 2 dln (1: Inleiding, 11: Beschrijving), Amsterdam 1925. In het dagelijks bestuur van de tentoonstellingscommissie dat onder leiding stond van de historicus prof. dr. H. Brugmans, zaten onder meer C.W.H. Baard, directeur van het Stedelijk Museum en namens het Rijksmuseum Schmidt-Degener en D.C. Röell, wetenschappelijk medewerker van het Rijksmuseum van Schilderijen.

¹¹⁶ In het Rijksmuseum was nagenoeg alles bijeengebracht wat betrekking had op de oudere geschiedenis van de stad tot aan de achttiende eeuw, de latere geschiedenis alsmede de gehele economische geschiedenis werd in het Stedelijk Museum tentoongesteld. Zie hierover: M.G. de Boer, *Amsterdam in den loop der eeuwen. Rondgang langs de Historische*

Tentoonstelling 1275–1925, Amsterdam 1925.

¹¹⁷ H.E. van Gelder, 'Een Historisch Museum?', *De Gids* 89, No. 4 (1925), pp. 367–376, aldaar p. 370.

¹¹⁸ Zoals dat in de rijkscommissie door Muller min of meer werd bepleit.

¹¹⁹ Van Gelder, 'Een Historisch Museum?', pp. 373–374. In tegenstelling tot Schmidt-Degener, die vooral de grote daden en overwinningen in de vaderlandse historie wilde tonen, moest naar de mening van Van Gelder ook aandacht worden besteed aan dalende lijnen en diepe vernederingen, die de geschiedenis evenzeer kenmerkten.

¹²⁰ Schmidt-Degener en zijn wetenschappelijk medewerkers waren verantwoordelijk voor de bijeengebrachte schilderijen en tekeningen, zie: De Boer, *Amsterdam in den loop der eeuwen*, p. 13. Volgens Van Gelder had een boven de diverse deskundigen geplaatste tentoonstellingscoördinator kunnen voorkomen dat de onderdelen te veel naar eigen inzicht ingericht en te weinig op elkaar waren afgestemd, waardoor bij bepaalde onderdelen te veel en bij andere onderdelen juist te weinig materiaal werd getoond. Zie: Van Gelder, 'Een Historisch Museum?', pp. 372–373.

¹²¹ Van Gelder, 'Een Historisch Museum?', p. 376.

¹²² ARMA, inv.nr. 2513: notulen *Kleine Commissie*, dd. 20 maart 1927.

¹²³ Idem. De Balbian Verster was een van de samenstellers van de historische afdeling van de ENTOS waaruit later het Scheepvaartmuseum was ontstaan en redacteur voor geschiedenis en oude kunst bij *Het Nieuws van de Dag* (zie voor deze gegevens: Hazelhoff Roelfzema, *Roeien met de riemen*, pp. 22, 28). Hij was tevens redacteur van het *Maandblad Amstelodamum* en lid van het uitvoerend comité van de in 1925 in Amsterdam georganiseerde *Historische Tentoonstelling*.

¹²⁴ Schmidt-Degener had de minister van OKW laten weten dat hij in de afgelopen tijd herhaaldelijk signalen had opgevangen dat het Scheepvaartmuseum bereid was haar verzameling ter beschikking te stellen ten behoeve van het inrichten van het historisch museum. *Naar verluit is door dit Bestuur in een harer laatste vergaderingen de geneigdheid om tot samenwerking te komen door een besluit vastgelegd*. Zie: ARMA, inv.nr. 1605: brief van Schmidt-Degener aan de minister van OKW, No. 13323, dd. 26 november 1925.

¹²⁵ ARMA, inv.nr. 2497; brief van Schmidt Degener aan Paul den Tex, dd. 31 december 1925 en brief van Schmidt-Degener aan de minister van Onderwijs Kunsten en Wetenschappen, dd. 31 december 1925.

¹²⁶ ARMA, inv.nr. 2497, brief van Paul den Tex aan Schmidt-Degener, dd. 19 januari 1926.

¹²⁷ Duparc, *Een eeuw strijd*, p. 340; Hazelhoff Roelfzema, *Roeien met de riemen*, pp. 49, 58–59.

¹²⁸ ARMA, inv.nr. 2497; brief van Schmidt-Degener aan Paul den Tex, dd. 31 december 1925.

¹²⁹ ARMA, inv.nr. 2497; brief van Schmidt Degener aan de minister van Onderwijs Kunsten en Wetenschappen, dd. 31 december 1925 en vervolgbrief van 22 januari 1926.

¹³⁰ Enige tijd later beargumenteerde hij zijn voorstel tot naamswijziging door er op te wijzen dat de voorbereidingen voor het scheiden van het *aesthetisch en historisch materiaal* in een eerste stadium van uitvoering waren gekomen en het om verwarring te voorkomen noodzakelijk was de nomenclatuur aan te passen aan de nieuwe situatie. Zie: ARMA, inv.nr. 1479; brief van Schmidt-Degener aan de minister van OKW, No. 13783, dd. 1 april 1927.

¹³¹ ARMA, inv.nr. 2513: notulen *Kleine Commissie*, dd. 20 maart 1927. Ook Schmidt-Degener meende dat de benaming *Nederlands-Historisch Museum* wel wat breed was gekozen maar kon zich niet verenigen met de benaming *Historische Afdeling* en bleef aanvankelijk vasthouden aan zijn eerste voorstel.

¹³² Namens de *Kleine Commissie* brachten Huizinga en Visser aan de minister van OKW een negatief advies uit over Schmidt-Degener's voorstel aangezien de benaming een betekenis had gekregen die geenszins door de voorgenomen opstelling van een historisch ensemble in het Rijksmuseum gedekt zou worden. Men adviseerde de minister daarom de meer neutrale benaming *Nederlandsch Museum voor Geschiedenis* te kiezen. Zie hiervoor: Archief OKW, Afd. K.W., inv.nr. 561: brief van Huizinga en Visser namens de Rijkscommissie van Advies inzake de Musea aan de minister van OKW, No. 275/R, dd. 18 mei 1927.

¹³³ ARMA, inv.nr. 1479: brief van de minister van OKW aan Schmidt-Degener, No. 30131, Afd. K.W., dd. 24 juni 1927, waarin de hoofdredacteur wordt gemachtigd om vanaf 1 juli 1927 beide benamingen te gebruiken.

¹³⁴ Het was toentertijd door de Nederlandse Oudheidkundige Bond al omschreven als een

misgeboorte, omdat naar haar mening de kunst en de geschiedenis zo uiteenlopend van aard waren dat ze niet in één museum samengevoegd konden worden. De directeur zou altijd moeten kiezen tussen de kunst en de geschiedenis. Wanneer men kijkt naar de korte geschiedenis van het Nederlands Museum dan lijkt die laatste opmerking een juiste constatering. Zie: *Over hervorming en beheer onzer musea*, pp. 8–9.

¹³⁵ P. van Mensch, 'Historische musea op zoek naar identiteit', *Leidschrift. Historisch Tijdschrift* 7, No. 2 (1991), pp. 5–15, aldaar 7.

¹³⁶ ARMA, inv.nr. 2513; notulen *Kleine Commissie*, dd. 28 september, 26 oktober, 30 november 1929 en 25 januari 1930. Tijdens de vergadering van 30 november 1929 werd Vogelsangs nota 'De musea en de opleiding van kunsthistorici' behandeld en waarin hij pleitte om bij vacatures in de eerste plaats afgestudeerde kunsthistorici aan te nemen. Deze kwestie was gaan spelen naar aanleiding van het vertrek van F.W. Hudig, sinds 1918 onderdirecteur van het Nederlands Museum en op 1 oktober 1928 eervol ontslagen in verband met zijn benoeming aan de Amsterdamse universiteit. Vogelsang sprak in verband met het vertrek van Hudig van een vacature, maar in de *Grote Commissie* was al besloten dat de functie van onderdirecteur te zijner tijd diende te worden opgeheven.

¹³⁷ Labouchère was op 8 juni 1927 aangesteld als volontaire bij het Rijksmuseum voor Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid en Baard op 1 februari 1928 als volontair bij het Nederlands Museum voor Geschiedenis. Op 16 juni 1929 waren beiden als tijdelijke wetenschappelijk assistenten aangesteld (per 1 januari 1932 kregen beiden een vaste aanstelling in de functie van wetenschappelijk assistenten). Zie: *Chronologisch overzicht van het Rijksmuseum*.

¹³⁸ ARMA, inv.nr. 2516: nota Vogelsang 'De musea en de opleiding van kunsthistorici', dd. 30 november 1929.

¹³⁹ Dat zijn eigen medewerkers niet afgestudeerd waren was volgens Schmidt-Degener geen beletsel voor hun werkzaamheden. Voor bovengenoemde medewerkers en volontairs gold de eis dat zij onder meer colleges kunst- en cultuurgeschiedenis moesten volgen aan de Amsterdamse universiteit. Om de academische ontwikkeling van zijn medewerkers te kunnen volgen nam Schmidt-Degener persoonlijk hun dictaten door. Zie: ARMA, inv.nr. 2513; notulen *Kleine Commissie*, dd. 30 november 1929. Dat laatste kwam volgens Baard overigens niet vaak voor, zie: ARMA, geluidsarchief: interview met H.P.

Baard, afgenomen op 20 september 1997 door J. Bos.

¹⁴⁰ Zie voor het commentaar van Schmidt-Degener: ARMA, inv.nr. 2516: 'Kanttekeningen op de nota van Prof. Vogelsang bestemd voor de Vergadering van 30 November 1929 van de Ryks-Commissie van advies inzake de Musea'. In dit stuk weerlegt Schmidt-Degener de tentatieve beweringen van Vogelsang. Zie verder; ARMA, inv.nr. 2513; notulen *Kleine Commissie*, dd. 30 november 1929; (zie hierover ook de notulen van 14 mei 1927). Voor de opvattingen van de rijkscommissie over dit onderwerp: *Rapport der Rijkscommissie*, pp. 113–115.

¹⁴¹ ARMA, geluidsarchief: interview met H.P. Baard, afgenomen door J.F. Heijbroek en F. Rikhof, dd. 23 januari 1985. Hendrik Petrus Baard (1906) volgde na de H.B.S. privaattlessen Grieks en Latijn en was kortstondig werkzaam bij handelsfirma's in Parijs en Zaandam. Nadat was gebleken dat hij ongeschikt was voor de handel ging hij in 1927 werken bij de kunsthandel Hofstee Deelman in Amsterdam. Zie: ARMA, 1491: Curriculum Vitae van H.P. Baard. Zie over C.W.H. Baard: J. Jansen van Galen en H. Schreurs, *Het huis van nu waar de toekomst is. Een kleine historie van het Stedelijk Museum, 1895–1995*, Naarden 1995, met name pp. 36–70.

¹⁴² Zij zouden in de jaren daarop nog geregeld samenwerken bij de organisatie van tentoonstellingen. Zo zaten beiden in het tentoonstellingscomité van de in 1925 gehouden *Historische Tentoonstelling*. In 1935 had de directeur van het Stedelijk Museum zitting in de *Algemene Commissie* van de in dat jaar in het Rijksmuseum gehouden Rembrandt-tentoonstelling.

¹⁴³ Baard volgde eind jaren twintig, begin jaren dertig aan de Amsterdamse universiteit als auditor drie jaar colleges kunstgeschiedenis van prof. dr. Hudig en twee jaar colleges geschiedenis van prof. dr. Brugmans en dr. Thyssen. Aan de Volksuniversiteit volgde nog avondcolleges bouwkunst en schilderkunst. Gegevens ontleend aan: ARMA, inv.nr. 1491: Curriculum Vitae van Hendrik Petrus Baard.

¹⁴⁴ Zie voor de diverse werkzaamheden onder meer: ARMA, inv.nr. 1605: Reorganisatieoverzicht van Schmidt-Degener aan de minister van OKW, No. 13159, dd. 9 mei 1925; ARMA, inv.nrs. 1603–1604: correspondentie tussen Schmidt-Degener en de minister van OKW inzake reorganisatie, onderhoud en exploitatie-verbeteringen over de periode 1926–1932; ARMA, inv.nr. 1638: door Schmidt-Degener opgestelde begrotings-

voorstellen aan de minister van OKW over de periode 1926–1932.

¹⁴⁵ ARMA, geluidsarchief: interview met H.P. Baard, afgenomen op 20 september 1997. Bij het classificeren, beschrijven en het inrichten van de maritieme afdeling waren naast Schmidt-Degener bovendien nog tal van medewerkers betrokken. Dat waren jhr. D.C. Röell, conservator van het Rijksmuseum van Schilderijen, mej. C.J. Hudig, conservatrice bij het Rijksmuseum voor Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid en Labouchère, wetenschappelijk assistent bij datzelfde museum. Zie: *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1931, p. 19. Meer informatie over deze medewerkers is te vinden in: ARMA, inv.nr. 1484 en *Chronologisch overzicht van het Rijksmuseum*.

¹⁴⁶ *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1930, p. 14.

¹⁴⁷ Zo konden bijvoorbeeld historische atlanten en globes voor Nederland behouden blijven of weer naar ons land terug worden gehaald.

¹⁴⁸ Schmidt-Degener wees de minister van OKW herhaalde malen op de volstrekt ontoereikende aankoopgelden waardoor aankopen van historisch belang waren uitgesloten. Vanaf 1927 drong hij er bij de minister ieder jaar weer op aan om in ieder geval 2000 gulden voor aankopen uit te trekken. Zie: ARMA, inv.nr. 1637: brief van Schmidt-Degener aan de minister van OKW, No. 13934, dd. 31 oktober 1927.

¹⁴⁹ Naast het door het Rijk opgevraagde bruikleen, trokken in de jaren 1928–1930 ook de verzamelaars A.W.M. Mensing, toenmalig lid van de Raad van Toezicht van het Scheepvaartmuseum, en C.G. Vattier Kraane, directeur van het Vriesseveem in Amsterdam en vice-voorzitter van de Vereniging, hun bruiklenen in. Zie: Hazelhoff Roelfzema, *Roeien met de riemen*, pp. 33, 50–51. In 1933 kwamen ook de laatste door het Scheepvaartmuseum in bruikleen verkregen objecten in het Rijksmuseum terug. Zie daarvoor: ARMA, inv.nr. 2493: brief van W. Voorbeytel Cannenburg, directeur van het Scheepvaartmuseum aan Schmidt-Degener, dd. 30 mei 1933. In de bijgaande lijst staat een overzicht van de in bruikleen gegeven scheepsmodellen, halfmodellen, ingelijste tekeningen, een gedrukt reglement voor waterschippers en een aantal vlaggen en wimpels.

¹⁵⁰ ARMA, inv.nr. 2497: brief Schmidt-Degener aan de minister van OKW, No. 9358, dd. 11 september 1931, waarin verzocht wordt het schilderij aan het Rijksmuseum in bruikleen te geven.

Het schilderij was op voorstel van Schmidt-Degener in 1925 door het Mauritshuis aan het Scheepvaartmuseum in bruikleen gegeven en zou na aankomst in het Rijksmuseum in november 1931 daar tot begin 1956 blijven. Zie: *Mauritshuis. The royal cabinet of paintings illustrated general catalogue*, Den Haag 1977, p. 34; ARMA, inv.nr. 385: 'Inventaris C' van schilderijen, 1904– juni 1948, bruikleen nummer 1204, ingeboekt op 31 november 1931.

¹⁵¹ ARMA, inv.nr. 2493: afschrift van de brief van Voorbeytel Cannenburg aan de minister van OKW, dd. 30 september 1931.

¹⁵² ARMA, inv.nr. 2493: afschrift van de machtiging van de minister van OKW, No. 56531, Afd. K.W., dd. 24 september 1931 en apostille van Schmidt-Degener aan de minister van OKW, No. 9359, dd. 8 oktober 1931.

¹⁵³ Zie daarover: Hazelhoff Roelfzema, *Roeien met de riemen*, pp. 56–59.

¹⁵⁴ *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1929, p. 16.

¹⁵⁵ *Ibidem*, pp. 33, 50–51. Mogelijk had Schmidt-Degener handig ingespeeld op de onenigheid die binnen het bestuur van het Scheepvaartmuseum was ontstaan, door de verzameling-Mensing een representatief onderkomen aan te bieden in het Rijksmuseum.

¹⁵⁶ *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1931, pp. 19–20, 22.

¹⁵⁷ ARMA, geluidsarchief: interview met H.P. Baard, afgenomen op 23 januari 1985.

¹⁵⁸ ARMA, inv.nr. 1604: brief van Schmidt-Degener aan L. Bok, chef van het Bureau Onderhoud van de Rijksgebouwendienst, dd. 2 juni 1934 en het op diezelfde dag geschreven antwoord van Bok aan Schmidt-Degener. Zie over de plaatsing van het raam ook: *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1934, p. 6; ARMA, inv.nr. 2161: lijsten van de historische verzameling opgesteld t.b.v. de evacuatie van het Rijksmuseum in 1939. Vergelijk de in het ARMA berustende nota van K. Schoemaker en A. Vels Heijn, gedateerd 14 februari 1994, waarin de vraag wordt opgeroepen of het kerkraam voor wo II wel in de Aduardkapel is geplaatst. De opstellers van deze nota stellen dat het raam in verband met de evacuatie van het Rijksmuseum in 1939 hoogstwaarschijnlijk nooit is aangebracht.

¹⁵⁹ Archief OKW, Afd. K.W., inv. nr. 561: openingsrede door minister J. Terpstra, dd. 24 oktober 1931.

¹⁶⁰ *De Nederlander*, 'De reorganisatie van het

Rijksmuseum. De nieuwe afdeling voor de Geschiedenis ter zee', 14 december 1931.

¹⁶¹ *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1931, pp. 18–19.

¹⁶² *Ibidem*, p. 21.

¹⁶³ *Ibidem*, pp. 20–21.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 21.

¹⁶⁵ Zie over de opstelling in deze zalen: H. P. Baard [ingeleid door F. Schmidt-Degener], *Rijksmuseum. Afdeling geschiedenis ter zee. Gids met afbeeldingen*, Amsterdam 1932, pp. 29–37.

¹⁶⁶ *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 'In het Rijksmuseum. De nieuwe afdeling', 25 oktober 1931; *De Nederlander*, 'De reorganisatie van het Rijksmuseum. De nieuwe afdeling voor de Geschiedenis ter zee', 14 december 1931.

¹⁶⁷ De volgende dag voelde hij zich fit genoeg om leiding te geven aan de vlootactie op de Medway. Zie: Ronald Prud'homme van Reine, *Rechterhand van Nederland. Biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter*, Amsterdam 1996, pp. 11–16, 190–199.

¹⁶⁸ Baard, *Rijksmuseum. Afdeling geschiedenis ter zee*. Zie voor de kritiek daarop: W. Voorbeytel Cannenburg, 'Enkele beschouwingen over den gids voor de afdeling geschiedenis ter zee in het Rijksmuseum', *Marineblad* 1932, pp. 649–655, en van de maritiem-historicus J.C.M. Warsinck, 'Het Rijksmuseum en onze geschiedenis ter zee', *De Gids*, 96, No. 4 (1932), pp. 68–78. Baard verklaarde onlangs dat hij bij het schrijven van het gidsje door Schmidt-Degener in het diepe werd gegooid. Hij had de publicatie ervan liever uitgesteld omdat hij eigenlijk onvoldoende op die taak was voorbereid; ARMA, interview met H.P. Baard, afgenomen op 20 september 1997.

¹⁶⁹ Voorbeytel Cannenburg, 'Enkele beschouwingen over den gids', p. 653. Saillant detail is overigens wel dat de eveneens aan het Scheepvaartmuseum verbonden maritiem deskundige J.F.L. de Balbian Verster, die Schmidt-Degener bij de inrichting van de afdeling had geadviseerd en ook Baard bij het schrijven van het gidsje had bijgestaan, Baard in de zomer van 1932 complimenteerde met het werkje en schreef dat hij er geen werkelijke fouten in had ontdekt. Zie: ARMA, inv.nr. 1131: Brief van De Balbian Verster aan Baard, dd. 4 juni 1932.

¹⁷⁰ Zie ondermeer: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 'Brief van admiraal De Ruyter. De schenking van Tienhoven', 26 februari 1935 en *Het Vaderland*, 'De Ruyter in het Rijksmuseum.

Een der laatste brieven van den admiraal', 3 maart 1935. Zie voor verdere bijzonderheden over de brief: *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1935, pp. 20–25.

¹⁷¹ *Algemeen Handelsblad*, 'Het handschrift van De Ruyter. De historicus J.C.M. Warsinck over De Ruyter's handschrift', 11/12 maart 1935.

¹⁷² *Idem*.

¹⁷³ Zeker waar het ging om het onderhoud en de restauratie van de verzameling marinemodellen wees men van de zijde van het Scheepvaartmuseum herhaaldelijk op het gebrek aan deskundigheid in het Rijksmuseum. Zie: ARMA, inv.nr. 2497: brief van Paul den Tex aan Schmidt-Degener, dd. 23 juli 1931, 19 januari 1926. Daarin wordt onder meer gewezen op de onherstelbare schade die bij ondeskundige restauratie zou worden aangericht en waardoor ook de historische documentatiewaarde van de verzameling verloren zou gaan. De gepensioneerde onderofficier van de marine P. de Bruyn, in 1931 belast met het onderhoud van de verzameling marinemodellen in het Rijksmuseum, was, ook al heeft hij zich met loffelijken ijver eenige kennis eigen gemaakt, volgens Den Tex onvoldoende gekwalificeerd voor die taak. Zie over de activiteiten van De Bruyn: *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1931, p. 27.

¹⁷⁴ De voorstellen zijn te vinden onder het hoofdstuk *De vruchtbaarmaking en het beheer der musea*. Het lijkt geen toeval dat een groot aantal van deze aanbevelingen een treffende gelijkenis vertoont met de door Meijers in haar artikel aangehaalde buitenlandse invloeden, zie: Meijers, 'De democratisering van schoonheid', pp. 56, 68–76. Uit de notulen en bijlagen van de vergaderingen blijkt dat de leden van de rijkscommissie bijvoorbeeld goed op de hoogte waren met de situatie in het Museum of Fine Arts in Boston. De moderne opzet van het museum was door de daar werkzame B.I. Gilman beschreven in zijn *Museum ideals of purpose and method* en kwam in de rijkscommissie herhaaldelijk als het *Bostonsch systeem* ter sprake.

¹⁷⁵ *Rapport der rijkscommissie*, p. 122.

¹⁷⁶ In tegenstelling tot zijn sociaal betrokken voorganger Haverkorn van Rijsewijk, die in het Rotterdamse Museum Boymans regelmatig rondleidingen had gegeven aan bijvoorbeeld leden van de plaatselijke sociaal-democratische vereniging *Voor de Kunst*, moest Schmidt-Degener niets hebben van deze vorm van publieksbegeleiding in kunstmusea. Bepaalde gegevens

over de 'educatie' in het Boymans zijn te vinden bij: Joke Haverkorn van Rijsewijk en Evert van Uitert, 'Pieter Haverkorn van Rijsewijk. Een biografische schets', in: De Bodt, Van Uitert en De Vries, *Pieter Haverkorn van Rijsewijk*, pp. 37-38.

¹⁷⁷ Hij weigerde zich aan te sluiten bij diegenen die alle heil van rondleidingen verwachtten, *men kweekt er valsche aestheten mee. Gedrukte notulen van de vergaderingen van de Rijkscommissie*, III, p. 801.

¹⁷⁸ *Het Volk*, 'In het Rijksmuseum. Museum-bezoek voorheen en thans. Vroeger intimidatie, nu voorlichting. Afgeronde indrukken. Dr. Schmidt-Degener vertelt over den aard der reorganisatie van het museum', 9 augustus 1934.

¹⁷⁹ Archief OKW, Afd. k.w., inv.nr. 700: notulen *Kleine Commissie*, dd. 26 januari 1929.

¹⁸⁰ Idem. Zie voor een dergelijke, door de directie, slechts aan *deskundige rondleiders* afgegeven machtiging: J.W. Niemeijer e.a., *Honderd jaar Rijksmuseum 1895-1985*, Weesp 1985, p. 103.

¹⁸¹ B[gaard], *Rijksmuseum te Amsterdam. De opening van de afdeling Geschiedenis te Land*.

¹⁸² Zie hierover: ARMA, inv. nr. 1233, brief van Baard aan J. Hovens, algemeen secretaris van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, gedateerd 20 december 1933. Bij deze rondleidingen lag bij het eerste onderwerp de nadruk op de tocht om de noord en de overwintering van Barentsz en zijn lotgenoten op Nova Zembla, bij het tweede was dat de tocht naar Chatham, met De Ruyter als centrale figuur van de zeegeschiedenis. Zie ook: ARMA, geluidsarchief: interview met H.P. Baard, afgenomen op 23 januari 1985.

¹⁸³ Zie over de dienst voor rondleidingen: *Het Volk*, 'In het Rijksmuseum. Museum-bezoek voorheen en thans'; *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1934, p. 9. Gegevens over Van der Looy van der Leeuw ontleend aan: ARMA, inv.nr. 1484 en *Chronologisch overzicht van het Rijksmuseum*. Zij was in verband met bezuinigingen op 1 januari 1934 ontheven van haar functie en was daarna nog enige tijd honorair conservatrice en hoofd van de dienst voor rondleidingen. Uit de *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, blijkt dat naderhand de rondleidingsdienst werd geleid door mej. M.C. Schoch en na haar vertrek in 1938 werd waargenomen door mej. D.J. Huysinga en mej. E.J.M. Henny.

¹⁸⁴ *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1937, p. 45. In dit totale bezoekcijfer van 51.803

aan de geschiedkundige afdelingen, was het bezoek van 1707 scholieren met 77 begeleiders opgenomen.

¹⁸⁵ *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1938, p. 65. Tweehonderd onderwijzers reagerden op de oproep en werden in groepen van 20 op de woensdagmiddagen rondgeleid. Zie voor de oproep aan het onderwijs: ARMA, inv.nr. 1238: brief van Boekman aan de hoofden en besturen van openbare- en bijzondere onderwijsinstellingen, gedateerd 2 november 1938.

¹⁸⁶ ARMA, geluidsarchief: interview met H.P. Baard, afgenomen op 23 januari 1985.

¹⁸⁷ ARMA, inv. nr. 2514: notulen *Kleine Commissie*, 26 november 1940.

¹⁸⁸ Idem. Op verzoek van mr. J.K. van der Haagen, die na het overlijden van Visser in 1939 tot chef van de afdeling Kunsten en Wetenschappen was benoemd, was de 'Vruchtbaarmaking van de musea' op de agenda gezet. Hij wilde grotere belangstelling wekken voor musea en hoopte daarbij op medewerking uit onderwijskringen. De commissie adviseerde het ministerie van OKW dan ook om de gemeentebesturen in overweging te geven om het museumbezoek van scholen zoveel mogelijk te stimuleren.

¹⁸⁹ ARMA, inv.nr. 1604: brief van Schmidt-Degener aan de minister van OKW, No. 14692, dd. 14 juni 1930. Schmidt-Degener wees er bovendien op dat hij het uitstel van de werkzaamheden ook uit het oogpunt van brandveiligheid ontoelaatbaar achtte, daar de binnenplaats vol lag met verteerd hout en doek.

¹⁹⁰ Zie: Archief VROM/RGD: Centrale Directies, Objecten/Correspondentiedossiers A 53: 1 Bouw: brief van de minister van OKW aan de minister van Financiën, No. 4418, Afd. k.w., dd. 26 juni 1930. Verder: ARMA, inv.nr. 1604: brief ministerie van Financiën aan de minister van OKW, Afd. Rijksgebouwen, No. 16, dd. 18 juli 1930 en het antwoord op deze brief van de minister van OKW aan de minister van Financiën, No. 4997, Afd. k.w., dd. 31 juli 1930.

¹⁹¹ Zie voor de inhoud van de presentatie: *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1933, pp. 17-18.

¹⁹² In 1934 en 1935 had Schmidt-Degener al een uitgebreid voorstel gedaan om onder meer de werkzaamheden ten behoeve van de inrichting van de oostelijke binnenplaats met behulp van de werkverschaffing te voltooien. Zijn pogingen bleven aanvankelijk zonder succes. Zie: *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1935,

p. 14; Archief OKW, afd. k.w. inv.nr. 561: Afschrift van een brief van het ministerie van Sociale Zaken, No. 41-2506-391, Afd. W. en S. aan Burgemeester en Wethouders van Amsterdam, dd. 26 juni 1935. In deze brief wordt gevraagd of B & W akkoord gaan met het inzetten van werkloze arbeidskrachten t.b.v de voltooiing van de reorganisatiewerkzaamheden in het Rijksmuseum, waaronder de aanleg van elektrische verlichting in de oostelijke binnenplaats en de voltooiing van de afdeling Geschiedenis te land.

¹⁹³ *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1937, p. 21.

¹⁹⁴ ARMA, inv.nr. 1337: brief van de minister van OKW, No. 11782, Afd. k.w., aan Schmidt-Degener, dd. 27 februari 1936.

¹⁹⁵ ARMA, inv.nr. 1337: brief van Schmidt-Degener aan de minister van OKW, No. 16231, dd. 11 maart 1936.

¹⁹⁶ Zie voor een korte beschrijving van de afdeling Geschiedenis te Land: *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1933, pp. 16-20 en het verslag over 1935, pp. 27-28; [F. Schmidt-Degener en M.C. Schoch], *Rijksmuseum. Gids met afbeeldingen*, Amsterdam 1938, pp. 77-80.

¹⁹⁷ 'Nota van den heer Schmidt-Degener over het Centraal Museum voor Nederlandse Geschiedenis', *Gedrukte notulen van de vergaderingen van de Rijkscommissie*, 1, p. 243. De opmerking over de vijanden van het Huis van Oranje werd gemaakt door Hofstede de Groot, p. 252.

¹⁹⁸ De onenigheid was ontstaan nadat de minister van OKW, mr. H.P. Marchant, eind 1933 besliste dat het Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie in Leiden onder de afdeling Kunsten en Wetenschappen zou resorteren. De *Kleine Commissie*, die niet door de minister was geraadpleegd, werd in 1934 verzocht om advies te geven over het uitbouwen van de museale kant van het natuurhistorisch museum. Huizinga was daartegen omdat de taak van de *Kleine Commissie* speciaal lag op het gebied van de geesteswetenschappen en daarmee beperkt was tot de musea van geschiedenis en kunst. Dat de minister het museum onder de afd. k.w. wilde laten vallen was zijn zaak, maar als hij op dat punt de commissie wilde inschakelen dan had hij dat maar eerst het oordeel van haar leden moeten vragen, aldus Huizinga. Zie: Archief OKW, afd. k.w. inv.nr. 700: notulen *Kleine Commissie*, dd. 24 februari 1934 en 29 september 1934.

¹⁹⁹ Op 30 september 1934 diende hij zijn ontslag

in. Op de ontslagbrief staat in potlood geschreven: *Nog even wachten. Er wordt nog geprobeerd hem te lijmen...* Zie: Archief OKW, afd. K.W. inv.nr. 700: notulen *Kleine Commissie*. Daar zijn ook twee brieven te vinden waarin Huizinga zijn besluit motiveert. De brieven dateren van 17 maart en 1 oktober 1934 en zijn niet opgenomen in de onder redactie van Léon Hanssen, W.E. Krul en Anton van der Lem samengestelde *Briefwisseling* van Huizinga.

²⁰⁰ *Verslagen omtrent 's Rijksverzamelingen*, 1935, pp. 27-28; H.P.B[aard], *Rijksmuseum te Amsterdam. De opening van de afdeling Geschiedenis te Land*, korte inleiding, verschenen ter gelegenheid van de opening van deze afdeling op 22 mei 1937.

²⁰¹ *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 'Ned. geschiedenis te land in het Rijksmuseum. Opening van een nieuwe afdeling, een pendant van die betreffende de geschiedenis ter zee', 23 mei 1937.

²⁰² Idem.

²⁰³ Zie over de evacuatie en de latere lotgevallen van de verzameling gedurende de Tweede Wereldoorlog bijvoorbeeld: H.P. Baard, *Kunst in schuilkelders. De odyssee der nationale kunstschatten gedurende de oorlogsjaren 1939-1945*, 's-Gravenhage 1946.